

PITANJE TEMATSKOG ODREĐENJA SLIKE BELE ČIKOŠA SESIJE IZ ZBIRKE PAŠKOG BENEDIKTINSKOG SAMOSTANA SV. MARGARITE*

Ivana Prijatelj Pavičić
Filozofski fakultet u Splitu
Split

UDK 75Čikoš-Sesija, B.
7.04(497.5)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 15.5.2019.
Prihvaćeno: 25.5.2021.
DOI: 10.21857/ygiwrcpldy

U članku se obrađuje slika Bele Čikoša Sesije koja se čuva u zbirci paš-
koga benediktinskog samostana sv. Margarite. Javnosti je predstavljena prvi
put na samostanskoj izložbi 2013. godine pod nazivom „Dolazak Hrvata na
Jadran“. Na slici je slikarev potpis, a pored njega je zapisana 1884. godina.
U radu se pozornost pridaje pitanjima atribucije i datacije djela, a prikaz na
slici podvrgnut je ikonografsko-ikonološkoj i stilskoj komparativnoj analizi.

Ključne riječi: Bela Čikoš Sesija, likovni prikazi dolaska Hrvata na Ja-
dran, historiografija o etnogenezi Slavena, Konstantin VII. Porfirogenet,
legende o Čehu, Lehu, Mehu i Libuši, legende o Vilini, Ljudevit Gaj

Uvod

Godine 2013. paški ženski benediktinski samostan sv. Margarite¹ predstavio je prvi put javnosti vlastitu umjetničku zbirku u sklopu izložbe “Sedam stoljeća

* Članak posvećujem nedavno preminulom kolegi i prijatelju Vlastimiru Kusiku, velikom poznavatelju osječkog slikarstva.

¹ O samostanu sv. Margarite u Pagu na otoku Pagu vidi: *Crkva i samostan paških benediktinki*, zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa održanog u Pagu 25. rujna 2004., posvećenog uspomeni opatice Gertrude Magaš, ur. Miroslav Granić, Pag 2010.; Emil Hilje, *Srednjovjekovna umjetnička baština samostana sv. Margarite u Pagu*, u: *Umjetnička baština paških benediktinki*, zbornik radova povodom 700. obljetnice osnutka samostana benediktinki sv. Margarite u Pagu, ur. Miroslav Granić, Pag 2018., str. 7–104. O Čikoševoj slici nedavno sam napisala katalošku jedinicu u monografiji o crkvi i samostanu paških benediktinki sv. Margarite: Ivana Prijatelj Pavičić, *Scena lova sa sokolovima / Legenda o lovu kneza Hrvata i njegovih sinova Čeha, Leha i Meha (?)*, u: *Umjetnička baština*, str. 126–135. O zbirci spomenute crkve i samostana u istoj sam monografiji napisala: Ivana Prijatelj Pavičić, *Prilog poznavanju nekih manje istraženih umjetnina iz crkve i samostana sv. Margarite u Pagu*, u: *Umjetnička baština*, str. 99–107. Sliku spominje Ivan Kokeza u članku *Historijsko slikarstvo u opusu Bele Čikoša Sesije: od Dolaska Hrvata do Posljednjih bogumila (Peristil, sv. 62, Zagreb 2019., str. 71, 73, 80)*.

benediktinki na Pagu". Među različitim djelima koje posjeduju paške benediktinke po prvi put u zbirci je tada bila izložena i netom restaurirana, dotada javnosti nepoznata slika hrvatskog slikara Bele Čikoša Sesije (1864. – 1931.) i to pod naslovom "Dolazak Hrvata na Jadran".² Na paškoj je slici prikazano u prvom planu petero likova, od čega jedna žena i četvorica muškaraca koji sudjeluju u lovu sa sokolovima na lovinu (sivu čaplju), dok se u pozadini vidi skupina ljudi predvođena muškarcem i ženom koji jašu na bijelim konjima noseći sa sobom sokolove. Godine 2018. prigodom proslave 700. obljetnice samostana javnosti je predstavljena i novim umjetninama dopunjena samostanska zbirka i monografija posvećena umjetničkoj baštini paških benediktinki, u kojoj je po prvi put kataloški obrađena i spomenuta Čikoševa slika.³

Za povijest hrvatskog slikarstva 19. stoljeća osobito je zanimljiva činjenica da je paška slika potpisana i datirana. U donjem desnom kutu slike je slikareva signatura "CSIKOS / 1884", temeljem koje je djelo i pripisano poznatom hrvatskom umjetniku. Slika je restaurirana u restauratorsko-konzervatorskoj radionici Alač.⁴ Restauratori su prilikom retuširanja slike potvrdili autentičnost potpisa. Sudeći prema signaturama njegovih sačuvanih djela Bela Čikoš Sesija nije tijekom svoje slikarske karijere formirao jedan, ustaljeni potpis. Najčešće je na slikama varirao dvije verzije prezimena, ČIKOŠ ili CSIKOS, ili bi pak napisao samo inicijale.⁵

Prema navedenoj dataciji i signaturi može se zaključiti da je pašku sliku naslikao kao dvadesetogodišnji vojnik. Bela je kao mladi vojnik bio u k. k. Kadetten-schule u Karlovcu od 1879. do 1882., kada postaje kraljevskim kadetom. Godine

² Slika je ulje na platnu, visine 51 cm i širine 81 cm. Povodom predstavljanja javnosti samostanske zbirke 2013. godine pisao je Josip Portada, Kulturni događaj od povijesnog značenja za Pag: u benediktin-skom samostanu sv. Margarite otvorena je izložba "Sedam stoljeća benediktinki u Pagu", Pag Press, 11. svibnja 2013. godine, vidi na: <http://www.pagpress.com/zanimljivosti/1254-kulturni-dogaaj-od-povijesnog-znacjenja-za-pagu-u-benediktinskom-samostanu-sv-margarite-otvorena-je-izlozba-sedam-stoljeca-benediktinki-u-pagu.html> (2. svibnja 2018.).

³ Na podacima o slici i njezinim fotografijama zahvaljujem samostanu sv. Margarite u Pagu (te mogućnosti njezine objave), a osobito časnoj sestri Benedikti Halilović. Za pomoći u istraživanju njezinog dolaska u paški samostan zahvaljujem i zadarsko-paškom povjesničaru prof. dr. Miroslavu Graniću. Slika je nedavno prvi put kataloški obrađena, vidi: Ivana Prijatelj Pavičić, kat. 9, Scena lova sa sokolovima / Legenda o lovu kneza Hrvata i njegovih sinova Čeha, Leha i Meha (?), Bela Čikoš Sesija, u: *Umjetnička baština*, str. 132–141. U kataloškoj jedinici nisam imala priliku ni sliku analizirati u kontekstu Čikoševa umjetničkog opusa, niti je objaviti uz komparativni likovni materijal, što ovo umjetničko djelo zasigurno zaslužuje.

⁴ Umjetninu su restaurirali 2012. godine splitski restauratori Slavko i Špiro Alač. Na podacima o restauraciji slike zahvaljujem gospodinu Slavku Alaču. Kako on navodi, na slici je napravljeno vrlo malo retuša. Nategnuta je na novi slijepi okvir, a staro izvorno platno pojačano je novim platnom. Potom joj je dodan (novi) sadašnji ukrasni okvir.

⁵ Popis signatura na pojedinim Čikoševim djelima vidi kod Zlamalik, *Bela Čikoš Sesija: začetnik simbolizma u Hrvatskoj*, Zagreb 1984., str. 253–262; Tonko Maroević, *Za Psihom, sliko! Motivski zov i izrazni izazov Čikoševa slikarstva*, u: *Bela Csikos Sesia: Za psihom, sliko! Retrospektiva: 1864. - 1931.*, predgovor, katalog izložbe, Umjetnički paviljon, Zagreb, 19. 1. – 11. 3. 2012., str. 122–126.

1883. unaprijeđen je u čin zastavnika, a 1886. u čin poručnika.⁶ Ako je suditi prema navedenoj dataciji, djelo je nastalo tri godine pred njegov odlazak na bečku Akademiju (*Akademie für bildenden Künste – Allgemeine Malerschule*).⁷ S obzirom na važnost koju djelo predstavlja unutar Čikoševa opusa zanimljiva je činjenica da njegova paška slika nije sve do 2018. obrađena u znanstvenoj ili stručnoj literaturi posvećenoj ovom umjetniku.⁸ U kataložnoj jedinici objavljenoj u monografiji posvećenoj samostanu paških benediktinki sliku sam nazvala “Scena lova sa sokolovima / Legenda o lovu kneza Hrvata i njegovih sinova Čeha, Leha i Meha (?)”, dok sam u tekstu pitanje konačne definicije njezina tematskog određenja ostavila otvorenim.

Povijest sudbine paške slike od nastanka do dolaska u paški samostan

Čikoševa je slika na izložbi zbirke paških benediktinki 2013. nazvana Dolazak Hrvata na Jadran, temeljem usmene predaje koju su tamošnje benediktinke o njoj doznale od njezina nekadašnjeg vlasnika, Željka Živkovića iz Sarajeva. Naime, prije dolaska u paški samostan, a prema podacima zabilježanim u samostanu, slika je bila dio obiteljskog naslijeđa gospodina Živkovića. U samostanu je zabilježeno njegovo svjedočanstvo o podrijetlu slike. Prema njegovoj izjavi slikar je sliku za života darovao Petru Čikošu i njegovoj ženi Milici. Petar Čikoš, sin Stjepana, Belina brata, rođen je oko 1910., a umro je 1975., te pokopan u Zagrebu. Njegova je supruga Milica pokopana u Zagrebu 2007. godine, u dobi od sedamdeset i dvije godine. Prethodno je živjela u Novom Sadu. Petrov otac Stjepan bio je šumar, a 1926. imenovan je šumarskim namjesnikom u Zagrebačkoj oblasti. Umro je u Zagrebu 1943., u dobi od 74 godine. Moguće je da je kao šumar službovao i u drugim dijelovima Jugoslavije.⁹ Prema Živkovićevom iskazu Čikoši, Petar i Milica doselili su se u Sarajevo krajem 19. stoljeća kada je Austro-Ugarska naseljavala Bosnu i Hercegovinu školovanim kadrom. Tvrdio je da su oni sliku darovali njegovoj baki Sofiji Đurić rođ. Somborski,

⁶ Maroević, Bela Čikoš Sesija, str. 118. Možda bi bilo zanimljivo sagledati njegove slikarske početke iz perspektive njegove tadašnje pozicije u banskoj vojsci. Nažalost, danas ne znamo kakva je bila njegova tadašnja autopredodžba. Je li se mladi poručnik doživljavao kao vitez koji se bori kistom i mačem? Čini mi se zanimljivim istaknuti podatak da je s Izidorom Kršnjavijem 1893. vodio korespondenciju na njemačkom jeziku, jer je tada još “natučao” hrvatski jezik. Vidi: Olga Maruševski, *Iso Kršnjavi: Kultura i politika na zidovima Opatičke 10*, Zagreb 2002., str. 219.

⁷ Vladimir Lunaček, *Bela Čikoš Sesija*, Zagreb 1920., str. 7; Zlamalik, *Bela Čikoš Sesija*, str. 6–11, 15.

⁸ Fotografiju slike sam prvi put objavila u: Ivana Prijatelj Pavičić, *Schiavoni. Umjetnici, nacija, ideologija*, Zagreb 2018., str. 184.

⁹ Zahvaljujem na podacima Ivani Gržina, kustosici Strossmayerove galerije starih majstora u Zagrebu. Kolegica Gržina pronašla je u popisima umjetnikovih radova koji se čuvaju u arhivu njegove zbirke u Strossmayerovoj galeriji navod: “Petar Csikos iz Sarajeva” i uz ime tri Belina rada: Krist, Potop, Odisej studija. Popis je načinjen najranije 1946., ali se možda temelji na starijim Belinim vlastoručnim popisima koji nisu cjelovito sačuvani. V. Zlamalik u monografiji *Bela Čikoš Sesija* iz 1984. godine navodi jednu od varijanti Općeg potopa iz 1894. (61,5 x 45 cm) kao vlasništvo Umjetničke galerije u Sarajevu. Vidi: Ivana Katušić, *Ostavština obitelji Csikos u Strossmayerovoj galeriji starih majstora HAZU, Informatica museologica*, god. 44, br. 1-4, 2013., str. 1-6; Ivana Gržina, *Obiteljske fotografije iz ostavštine Bele Csikosa Sesije u Strossmayerovoj galeriji starih majstora HAZU*, Zagreb 2016., str. 28, 32, 34, 121–122.

a ona njegovoj majci Miri Živković rođ. Đurić. Nekadašnji je vlasnik iznio i podatak da je njegova baka sliku nazivala "Dolazak Hrvata na Jadran". Tako su i paške benediktinke dale slici naslov "Dolazak Hrvata na more" pod kojim se vodila od 2018. godine.¹⁰

Belin otac Petar je umro 1888. godine u Bjelovaru, gdje je proveo i posljednje godine života, kako svjedoči u monografiji o slikaru, povjesničar umjetnosti, jedan od ponajboljih poznavatelja njegova opusa, zagrebački povjesničar umjetnosti Vinko Zlamalik. Petrova žena bila je Justina rođ. Modesti.¹¹ U budućnosti će biti zanimljivo istražiti mogućnost je li možda slikarev mlađi brat Stjepan (rođen 1869., vjerojatno u Bjelovaru) bio prvi vlasnik paške slike.¹²

Zanimljivo je spomenuti kako je u Bjelovaru, gradu gdje je tada živio Belin otac Petar, sokolarski pokret (Hrvatski sokol) osnovan upravo 1884. godine, kada je njegov sin potpisao pašku sliku s prikazom lova sa sokolovima. Neposredno prije toga, u listopadu 1883. otvorena je zgrada Hrvatskog sokola u Zagrebu.

Pitanje valjanosti atribucije paške slike Beli Čikošu Sesiji

U kataloškoj jedinici u katalogu zbirke paških koludrica iznijela sam hipotezu da bi paška slika mogla biti prikaz verzije legende o boravku kneza Hrvata i njegovih sinova Čeha, Leha i Meha te kćeri (Viline?) na krapinskom području koju je zabilježio Vjekoslav Klaić (1849. – 1928.), a ne dolaska Hrvata na Jadran, odnosno legende o doseljenu Hrvata koju je zabilježio bizantski car Konstantin VII. Porfirogenet u spisu *O upravljanju carstvom / De administrando imperio*.

Činjenica da je pašku sliku Čikoš naslikao 1884. godine prije odlaska na studij na bečku Akademiju, upućuje nas da se zapitamo kako je taj tada mladi neškolorani slikar, u tom trenutku još u vojničkoj službi, mogao naslikati ovako kvalitetno, zrelo umjetničko djelo. Valja se prisjetiti kako se godine 1882. Bela Čikoš (koji je tada djelovao u 78. Pješačkoj regimenti bana Šokčevića) preselio u Osijek, odnosno vratio u rodni grad. U Osijeku je djelovala tzv. "Osječka slikarska škola". Njezini istaknuti predstavnici tijekom druge polovine 19. stoljeća bili su Hugo Conrad von Hötzen-dorf (oko 1807. – 1869.), Josip Franjo Mücke (1809. – 1872.) i Adolf Waldinger (1843. – 1904.). Godine 1884. Čikoš se priključio tamošnjoj gradskoj školi crtanja / slikanja. Tada je nastao jedan od najranijih njegovih sačuvanih pejzaža, "Park u Dardi".¹³

¹⁰ Prijatelj Pavičić, kat. 9, Scena lova sa sokolovima / Legenda o lovu kneza Hrvata i njegovih sinova Čeha, Leha i Meha (?), Bela Čikoš Sesija, str. 132–133.

¹¹ O podrijetlu, djetinjstvu i ranoj fazi djelovanja vidi: Zlamalik, *Bela Čikoš Sesija*, str. 5–16, o slikarevom ocu, str. 5–7.

¹² O njemu vidi Gržina, *Obiteljske fotografije*, 2016., str. 32–33. U trenutku nastanka slike Stjepan je imao petnaest godina. Bio je polaznik studija šumarstva, koji je apsolvirao 1892. godine.

¹³ Park u Dardi (1884.), ulje na drvu, 17,5 x 22,9 (bez signature). O tom djelu vidi: Zlamalik, *Bela Čikoš Sesija*, str. 12, sl. 12, kat. br. 1 (str. 253). Zahvaljujem dr. sc. Ljerki Dulibić, kustosici Strossmayerove galerije u Zagrebu, na fotografiji slike "Parka u Dardi" ustupljenoj za istraživanje. Na pomoći u istraživanju mladenačkog Čikoševog opusa zahvaljujem se mladom splitskom povjesničaru umjetnosti i povjesničaru

Romantični, idilični krajolik naslikan na paškoj slici snažno podsjeća na pejzaže osječkih pejzažista poput spomenutog Huga Conrada von Hötendorfa, talentiranog pejzažište podrijetlom iz češkog grada Brna, kod koga se osjeća utjecaj bečkog "zavičajnog pejzaža" (*Heimatslandschaft*) i tzv. pejzaža efekata (*Efecttlandschaft*).¹⁴

Dosadašnjim istraživačima Čikoševa opusa nije bila poznata nijedna njegova slika povijesne tematike ni scena lova iz tog najranijega, početničkoga stvaralačkog razdoblja. Nažalost iz tog je razdoblja, između 1880. i 1887. godine, sačuvan mali broj njegovih slika, skica i crteža, koje stilom i kvalitetom govore o mladom ambicioznom talentiranom umjetniku u fazi traganja za vlastitim umjetničkim izričajem. Među tim danas poznatim slikarevim ranim radovima nastalim prije odlaska na bečku Akademiju (većim dijelom sačuvanim u Spomen-zbirici Bele Čikoša Sesije u Strossmayerovoj galeriji) ne nalazi se ni jedno djelo slične likovne kvalitete i ikonografske složenosti koje očituje paška kompozicija. Stilski i kvalitetom joj nalikuju tek dva rada iz 1884. (upravo iz godine njezina nastanka), spomenuti pejzaž "Park u Dardi" i "Djevojčica na grobu",¹⁵ kopija po čuvenom predstavniku austrijskog akademizma, slikaru Hansu Makartu (1840. – 1884.).

Pišući o "Parku u Dardi" nekadašnji voditelj Strossmayerove galerije Vinko Zlamalik naglasio je kako "zrelost" spomenute slike "nameće i ostavlja otvorenim pitanje: je li umjetnik izveo prikaz po prirodi, ili se radi o kopiji nama nepoznata originala".¹⁶ Čikoševa kopija Makartove "Djevojčice na grobu", kao i paška kompozicija, pokazuju da je Čikoš već prije upisa na Akademiju težio pedantnom i vjernom prikazivanju detalja. I druga djela koja je naslikao ili nacrtao u razdoblju do 1887. godine, poput tzv. "Sieste"¹⁷ ili "Glave mladog Augusta",¹⁸ ukazuju na njegov tadašnji likovni potencijal, odnosno svjedoče o njegovom tadašnjem talentu u oblikovanju pejzaža i prikazu ljudskog lika. Vinko Zlamalik konstatira da se Čikoš u tom razdoblju oslanjao na prirodu i da je pokazivao vještinu u svladavanju "crtačke, perspektivne i tonske elemente kompozicije".¹⁹

Spomenula sam kako su na paškoj slici prikazani jedna žena i četvorica muškaraca koji sudjeluju u lovu sa sokolovima. Scena je smještena u pejzaž, koji je mladi Čikoš

Ivanu Kokezi. O osječkoj risarskoj školi te Čikoševoj vezi s tom školom vidi: www.esssekeri.hr/cikos-sesij-bela.html (pregledano 17. 1. 2019.). Spomen-zbirka Bele Čikoša u Strossmayerovoj galeriji sastoji se od umjetnina koje su Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti ustupili Čikošev sin Julije i njegova supruga Marijana. Zlamalik, *Bela Čikoš Sesija*, str. 16, bilj. 26.

¹⁴ Oto Švajcer, Conrad von Hötendorf, Hugo, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 2, Zagreb 1989., str. 699–701.

¹⁵ *Djevojčica na grobu*, ulje na platnu, dimenzije 81,4 x 61 cm. Sadrži signaturu: "A. Csikos/ 1884". Zlamalik, *Bela Čikoš Sesija*, str. 13, sl. 13, kat. br. 2 (str. 253).

¹⁶ *Park u Dardi* je ulje na drvu, dimenzija 17,5 x 22,9 cm. Nema signature. Zlamalik, *Bela Čikoš Sesija*, str. 12–14, 253 (kataloški broj 1, odnosno 12).

¹⁷ Crtež *Siesta (Justina Raymann)* iz 1886. godine izrađen je plavom kredom na papiru, a dimenzije su 27,5 x 36,6 cm. Crtež je bez potpisa. Na njemu je dopisano "ma Cousine nn 3/6 886 – Siesta". Zlamalik, *Bela Čikoš Sesija*, str. 13 (kat. br. 3, str. 253); Maroević, *Bela Čikoš Sesija*, str. 99.

¹⁸ Crtež *Glava mladog Augusta* izrađen je 1887. *crayonom* na papiru, a dimenzije su 46,3 x 32,6 cm. Na crtežu je signatura "Csikos/ 1887" (ddu). Zlamalik, *Bela Čikoš Sesija*, str. 16, sl. 17, kat. br. 6 (str. 253).

¹⁹ Zlamalik, *Bela Čikoš Sesija*, str. 13.

veoma vješto naslikao (očito je stekao dobre poduke iz tog žanra u osječkoj risarskoj školi). Lov je prikazan u prednjem planu slike. Odvija se na vrhu brijega, preciznije rečeno, lovci su smješteni na rubu njegove padine/litice. Na desnoj strani kompozicije, iza brijega na kojem su smješteni lovci, slikar je naslikao klanac. U daljini, iza klanca, naslikao je brdo s kulom, iza kojeg se naziru visoke planine, plavičastih obrisa. Doima se kao da su njihovi vrhovi prekriveni snijegom. Slikar je posebnu pozornost posvetio sceni lova sa sokolovima. Među muškarcima-lovcima naslikanim u prvom planu slike izdvaja se svojom opremom lik sokolara (prikazan sa sokolskom torbom, rukavicama i bodežom kao opremom za lov) koji drži četvrtasti drveni okvir s tri siva sokola koji čekaju da im se skine kožnata kapica te da krenu u lov. Četvrti kut drvenog okvira se ne vidi. Pokriva ga lovac, koji je možda upravo pustio četvrtog sokola (?). Sokolovi imaju crvene kapice, koje se koriste za smirivanje ptice tijekom lova. Zbog navedenih detalja Čikoševa je slika zanimljiva povjesničarima lova. Iz nje doznajemo o načinu sokolarenja oko 1880. Na njoj je detaljno zabilježen tadašnji, tj. tradicionalni način lova sa sokolovima.²⁰ Ugledna hrvatska istraživačica, orintologinja dr. Jasmina Mužinić²¹ uočila je da je Čikoš na paškoj slici prikazao nekoliko primjeraka sivog sokola (*Falco peregrinus*), ptice grabljivice koja može biti visoka od 34 do 58 cm, a raspon krila joj se kreće od 80 do 120 cm. Sivi se sokol hrani pticama srednje veličine (golubovi, patke, šljuke, vrane, čvorci, ševe), ali može loviti i krupnije ptice, poput gusaka, labudova i ždralova.²² Ptica koju Čikoš prikazuje kako lovi plijen ima osebujno rameno perje, poput *scapula*. Takvo je perje inače karakteristika dvije vrste orla iz porodice jastrebova: *Aquila adalberti* (španjolska forma od *Aquila heliaca* = orao krstaš) i *Aquila chrysaetos* (Suri orao). Međutim, Čikoš je, sudeći prema veličini ptice, naslikao sivog sokola s ramenim perjem koje se doima poput *scapula*. Prikazan je dok lovi sivu čaplju (*Ardea cinerea*) u letu, pticu močvaricu koja obitava na hrvatskim prostorima. Zanimljivo je spomenuti da sokol obično ne lovi čaplju jer mu je prevelika, ali je može uloviti ako je bolesna. U nastavku članka ću pokušati istražiti pomažu li nam u razrješavanju ikonografije paške slike orintološka saznanja o pticama koje je Čikoš naslikao. Zahvaljujući objavljenim monografijama o Čikošu imamo uvid u njegove prikaze pejzaža s motivom ili bez motiva sivog sokola, koje možemo usporediti s paškom slikom. U tom smislu zanimljiv nam je crtež olovkom na papiru "Krošnje na rubu odrona" iz 1890.²³ Kao komparativni materijal je dragocjena i njegova kompozicija s prikazom frankopanskog dvorca Sokolovac pokraj Brinja iz 1895. godine. Na njoj je prikazao sive sokolove i sličan pejzaž sa stablima hrasta

²⁰ Marija Šamukić, *Povijest sokolarenja, zakonski status, najčešće korištene ptice i oprema u Republici Hrvatskoj*, završni rad, Poljoprivredni fakultet u Osijeku, Osijek 2017.

²¹ Zahvaljujem kolegici dr. Jasmini Mužinić s Instituta za ornitologiju HAZU na pomoći pri izradi ovog članka.

²² Vidi: <https://w.wikipedia.org/wiki/sivi-sokol> (pregledano 10. 10. 2018.).

²³ Zlamalik, *Bela Čikoš Sesija*, sl. 43, str. 27–28 i 254. Crtež pripada njegovu albumu za skiciranje koji se danas čuva u Spomen-zbirici Bele Čikoša u Strossmayerovoj galeriji (inv. br. 402, sign, MB AC 1890 (dlu)).

i panjevima kao na paškoj slici. Stilske sličnosti paške kompozicije s ilustracijom Sokolovca iz 1895. potvrđivale bi da je paška slika doista njegovo djelo.²⁴ Zlamalik ističe među njegovim ranim djelima povijesnu kompoziciju pod nazivom "Gradnja piramida" iz 1889. godine za koju je bio nagrađen Függerovom srebrnom medaljom po završetku druge godine studija u Beču. Nastala je, piše zagrebački povjesničar umjetnosti, pod utjecajem bečkog profesora specijalne škole za povijesno slikarstvo Karla Müllera. Ona svjedoči o njegovu tadašnjem talentu za izradu kompliciranih povijesnih kompozicija, koji je iskazao i naslikavši pašku sliku.²⁵ Ako Čikoševa paška slika doista prikazuje povijesnu temu (a u članku se namjeravam detaljno pozabaviti tim pitanjem) i to iz vremena etnogeneze slavenskih naroda, odnosno njihova doseljenja, onda ona ima osobitu kulturno-povijesnu vrijednost unutar njegova cjelovitoga umjetničkog opusa. Ona bi bila najranija sačuvana (zasad poznata) Čikoševa slika vezana za povijesnu tematiku. Naime, prema dosadašnjim saznanjima prva zabilježena Čikoševa kompozicija koja se ubrajala u hrvatsko historijsko slikarstvo (prije nego što je 2013. javnosti predstavljena paška slika) bila je slika "Nikola Šubić Zrinski" nastala 1895., iz Galerije likovnih umjetnosti u Osijeku.²⁶ Desetljeće nakon slike s prikazom sigetskog Leonide (1907.) Čikoš je naslikao čuvenu monumentalnu kompoziciju "Pokrštenje Hrvata" za Zlatnu dvoranu Odjela za bogoštovlje i nastavu u Zagrebu. Slavnu sliku za Zlatnu dvoranu od Čikoša je naručio Iso Kršnjavi (1845. – 1927.), istaknuti kulturni i javni djelatnik, političar, slikar i pisac, ujedno autor složenoga ikonografskog programa ciklusa slika koje krase ovu čuvenu dvoranu.²⁷ Slike "Nikola Šubić Zrinski" i "Pokrštenje Hrvata" izraz su onodobnih ideja nagodbene politike u tadašnjem hrvatskom povijesnom slikarstvu. Budući da je pašku sliku naslikao prije odlaska na Akademiju, a da iskazuje njegov već tada snažno razvijen slikarski talent i zrelost, ona ima izuzetnu vrijednost unutar njegova skromno sačuvanog opusa iz tog razdoblja.²⁸ Paško mladenačko ostvarenje Bele Čikoša Sesije ima ne samo vrijednost unutar njegova umjetničkog opusa, nego posjeduje osobitu kulturno-povijesnu vrijednost i za tzv. hrvatsko historijsko slikarstvo. Mišljenja sam kako ona – s obzirom na povijesni trenutak kada je nastala – ima osobitu vrijednost i za istraživače južnoslavenske i srednjoeuropske historiografije na temu legendi o etnogenezi i doseljavanju starih Slavena u njihove današnje postojbine. Valja imati na umu da je slika nastala u vrijeme razvoja panslavenskih ideja u okviru tadašnjeg austroslavizma. Budućim istraživačima zasigurno će biti zanimljivo pokušati otkriti je li Čikoš za pašku sliku koristio neki konkretni likovni predložak, koji bi možda

²⁴ Zlamalik, *Bela Čikoš Sesija*, str. 97–98, 100, 103–104.

²⁵ Isto, str. 23, 25, sl. 35.

²⁶ O Čikoševoj slici Nikole Šubića Zrinskog vidi: Zlamalik, *Bela Čikoš Sesija*, str. 95–96; Maroević, *Bela Čikoš Sesija*, str. 54, 123; Kokeza, *Historijsko slikarstvo u opusu Bele Čikoša Sesije*, str. 73–75.

²⁷ O *Pokrštenju Hrvata* Bele Čikoša Sesije vidi: Marijana Schneider, *Historijsko slikarstvo*, Zagreb 1969., ur. Lelja Dobronić, kat. br. 88, sl. 58; Zlamalik, *Bela Čikoš Sesija*, str. 95–96, Olga Maruševski, *Iso Kršnjavi*, str. 161–162; Maroević, *Bela Čikoš Sesija*, str. 52–53, 82.

²⁸ O tom razdoblju vidi: Zlamalik, *Bela Čikoš Sesija*, str. 12–14.

objašnjavao zrelost koju slika očituje. Ako bi se utvrdilo da nije rađena prema predlošku, paška bi slika svjedočila o njegovu mladenačkom potencijalu dramskog „režiranja“ kompleksne ikonografske teme.

Osvrt na prikaze teme dolaska Hrvata u hrvatskom historijskom slikarstvu. Prikazuje li paška slika scenu iz vremena doseljenja Hrvata u novu postojbinu?

U uvodu sam spomenula kako su paške benediktinke odluku da Čikoševu sliku naslove „Dolazak Hrvata na Jadran“ temeljile na tradiciji koja se gajila u obitelji nekadašnjeg vlasnika Željka Živkovića. Nedavno sam u kataloškoj jedinici posvećenoj slici (u kojoj sam prvi put objavila i samostanske podatke o slici) objavljenoj u zborniku radova *Umjetnička baština paških benediktinki* iznijela svoje mišljenje da njezina komparativna ikonografsko-ikonološka analiza ukazuje na više mogućih smjerova interpretacije njezina sadržaja, ali sam ujedno dovela u pitanje tematsko određenje koje je gajila obitelj Živković.²⁹ U ovom bih radu nastojala rezultate istraživanja slike koje sam pokušala sintetizirati u monografiji o samostanu sv. Margarite potkrijepiti iscrpnijom kritičkom analizom historiografskih izvora kao i komparativnom analizom s drugim slikama srodne ikonografije, s temom lova slavenskih praroditelja.

Da bih dokazala da paška slika nije prikaz dolaska petorice hrvatske braće i dvije hrvatske sestre u Ilirik (na Jadran) moram se prvo osvrnuti na sve dosada poznate prikaze teme dolaska Hrvata u postojbinu sačuvane u starom hrvatskom slikarstvu, i usporediti ih s Čikoševom paškom slikom. Godine 1855. nastaje „Dolazak Hrvata“, djelo karlovačkog puškara i slikara Jakova Šašela (1832. – 1902.), koje se danas nalazi u privatnom vlasništvu u Zagrebu.³⁰ Godine 1867. slikar Josip Franjo Mücke (1818. – 1883.) naslikao je ikonografski sličnu verziju teme dolaska Hrvata u Dalmaciji.³¹ Zagrebačka povjesničarka umjetnosti Marina Bregovac Pisk obrađujući obje kompozicije postavila je pitanje jesu li obojica spomenutih umjetnika bili upoznati s radom iste teme češko-austrijskog slikara Karela Swobode (Plánice, 4. lipnja 1824. – Beč, 13. rujna 1870.) iz 1847. Zabilježeno je da je slikar Swoboda kao prijatelj Ljudevita Gaja (1809. – 1872.), pripremajući se za ilustracije Gajevih „Dogodovština Ilirije Velike“ i putujući kroz Hrvatsku, Slavoniju i Vojnu krajinu izradio prizore „Čeh, Leh i Meh pod

²⁹ Prijatelj Pavičić, kat. 9, Scena lova sa sokolovima / Legenda o lovu kneza Hrvata i njegovih sinova Čeha, Leh i Meha (?), Bela Čikoš Sesija, str. 133–140.

³⁰ Marina Bregovac Pisk, *Ferdinand Quiquerez: 1845. - 1893.*, Hrvatski povijesni muzej u Zagrebu, katalog izložbe, siječanj-ožujak 1995., Zagreb 1995., str. 41 i 75.

³¹ Schneider, *Historijsko slikarstvo u Hrvatskoj*, str. 23, 25, 26. Mückeova slika je otkupljena za potrebe Hrvatskog sabora i Narodnog muzeja u Zagrebu, a njezine grafičke reprodukcije – litografije objavljene su već 1868. godine. Sačuvane su i u Muzeju Slavonije u Osijeku gdje je Bela Čikoš Sesija proveo jedan dio djetinjstva i vojne službe. Vidi: Bregovac-Pisk, *Ferdinand Quiquerez: 1845. - 1893.*; Branka Balen, *Josip Franjo Mücke: 1821. - 1883.*, Osijek 2000., str. 34–35 i 229.

krapinskom lipom" i "Miloš Obilić u Muratovom šatoru",³² a naslikao je i temu dolaska Hrvata, ali kasnija sudbina ovih djela zasada nije utvrđena.³³ Ferdo Quiquerez (Budimpešta, 1845. – Zagreb, 12. siječnja 1893.) naslikao je 1870. kompoziciju "Dolazak Hrvata na sinje more".³⁴ Nekoliko godina kasnije književnik August Šenoa (1838. – 1881.) objavljuje 1875. u *Obzoru* pjesmu "Dolazak Hrvata". Uglazbio ju je kao kantatu Ivan pl. Zajc (1832. – 1914.). I na slikama koje predstavljaju temu dolaska Hrvata nastalima nakon 1884., poput one Otona Ivekovića "Dolazak Hrvata na Jadran" iz 1905. iz Zlatne dvorane u zgradi Odjela za bogoštovlje i nastavu³⁵ (danas Hrvatski institut za povijest), ističu se – kao i na prethodno spomenutim kompozicijama – likovi petorice hrvatske braće i njihovih dviju sestara. Povjesničari drže da se u popularnosti teme dolaska Hrvata na Jadransko more u likovnoj umjetnosti, glazbi i književnosti očitovale nezadovoljstvo Hrvatsko-ugarskom nagodbom i onodobne težnje hrvatskih intelektualaca za ujedinjenjem juga i sjevera u postnagodbenom razdoblju.³⁶

Komparativna ikonografsko-ikonološka analiza paške slike sa spomenutim, dosad poznatim prikazima teme dolaska Hrvata na Jadran u hrvatskom historijskom slikarstvu pokazuje da paška slika najvjerojatnije nije prikaz legende o dolasku petorice hrvatske braće i njihovih sestara u Dalmaciju koju ju je zapisao bizantinski car Konstantin VII. Porfirogenet (905. – 959.) u djelu *De administrando imperio*.³⁷ Na dosada poznatim prikazima teme dolaska prvih Hrvata u današnju postojbinu Hrvata (Ilirik, Dalmaciju ili Panoniju) ili pak o njihovom dolasku na Jadransko more u prvom su planu redovito naslikani svih petorica hrvatske braće (Klukas, Lonelos, Kosences, Muhlo i Hrobatos) i njihove dvije sestre (Tuga i Buga) koji se spominju kako u povijesnim, tako i u književnim predlošcima te usmenim predajama.³⁸ Doduše, motiv Jadranskog mora nije prisutan na svim spomenutim prikazima ove teme. Primjerice, na Mückeovoj se slici ne nazire otvoreno more, ali pejzaž u pozadini

³² Schneider, *Historijsko slikarstvo*, str. 21–22.

³³ Bregovac Pisk, *Ferdinand Quiquerez*.

³⁴ Schneider, *Historijsko slikarstvo*, str. 28–29.

³⁵ O historijskom slikarstvu u Hrvatskoj i prikazima teme dolaska Hrvata u postojbinu vidi: Schneider, *Historijsko slikarstvo*, str. 20–45; Mira Kolar Dimitrijević, Izidor Kršnjavi i simbolika zagrebačke Zlatne dvorane, *Kolo*, god. 23, br. 5, Zagreb 2013., str. 111–147.

³⁶ U hrvatskoj (ali i široj slavenskoj) historiografiji se raspravlja o izvorima i načinima širenja pojedinih narativa iz brojnih verzija legendi o dolasku hrvatske odnosno slavenske braće i sestara u današnju Hrvatsku, odnosno u postrimski Ilirik (Dalmaciju ili, pak, sjevernu Hrvatsku, odnosno Panoniju), osim onoga koji je zabilježen u djelu *De administrando imperio*. U povijesti umjetnosti o prikazima dolaska hrvatske braće Klukasa, Lonelosa, Kosences, Muhla i Hrobatosa i sestara, Tuge i Buge te njihovog boravka u postojbini, kao i o prikazima boravka Čeha, Lehla i Meha u Hrvatskoj u starijem hrvatskom slikarstvu povijesne tematike pisala je posljednjih nekoliko desetljeća nekolicina autora. Schneider, *Historijsko slikarstvo*, str. 21–22; Bregovac-Pisk, *Ferdinand Quiquerez*, str. 41.

³⁷ Konstantin Porfirogenet, *O upravljanju carstvom*, Zagreb 2003., str. 75–76.

³⁸ O toj temi vidi: Ivo Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995., str. 87–88; Danijel Džino, Pričam ti priču: ideološko-narativni diskursi o dolasku Hrvata, u: *De administrando imperio, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 42, br. 1, Zagreb 2010., str. 153–165; Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Split 2008., str. 296–300.

sugerira dolazak Hrvata u novu postojbinu. U Quiquerezovu slučaju uzburkano je more prikazano u donjem desnom kutu slike. Za razliku od njih, na Čikoševoj paškoj slici u prvom je planu istaknuto pet likova, četvorica muškaraca i jedna žena, koji sudjeluju u lovu sa sokolovima. Ni na jednom od poznatih prikaza teme dolaska Hrvata u novu postojbinu nisu naslikani hrvatska braća i sestre kako sudjeluju u lovu sa sokolovima. Čikoš na slici nije prikazao ni petoricu hrvatske braće i njihove dvije sestre koje spominje Porfirogenet niti more. Ukratko rečeno, na njoj nedostaju (uobičajeni) ikonografski motivi koji bi ukazivali da je riječ o prikazu legende o doseljenju petorice braće i dviju sestara u "postojbinu" temeljene na djelu Konstantina VII. Porfirogeneta.

U 19. stoljeću (kada nastaju Quiquerezova i Mückeova slika na temu dolaska Hrvata) hrvatska se historiografija intenzivno bavila doseljenjem hrvatske braće i sestara u postojbinu predstavljenim u *De administrando imperio*.³⁹ Tako se, primjerice, Porfirogenetovim zapisom 1864. godine bavio povjesničar i političar Franjo Rački (1828. – 1894.) proučavajući stariju hrvatsku i srpsku povijest. Njegov mlađi kolega, povjesničar Tadija Smičiklas (1843. – 1914.) donosi legendu o doseljenju petorice braće i dviju sestara u prvom dijelu sinteze *Poviest hrvatska* 1882. godine, objavljene dvije godine prije nastanka Čikoševe slike.⁴⁰ Klukas, Lonelos, Kosences, Muhlo i Hrobatos i sestre Tuga i Buga se spominju i u brojnim drugim povijesnim i književnim predlošcima (koje ću spomenuti u članku), a koji su slikarima poput Šašela, Quiquereza i Mückea mogli biti poznati.⁴¹

Danas suvremeni povjesničari srednjeg vijeka u Porfirogenetovoj priči o obiteljskom doseljenju Hrvata prepoznaju onodobni tipičan povijesni narativ na temu *origo gentis*.⁴² Od vremena cara Konstantina VII. Porfirogeneta do danas pitanje podrijetla slavenskih naroda imalo je ključnu ulogu u kreiranju i legitimiranju njihovih kolektivnih identiteta, pa tako i Hrvata.⁴³

Temom doseljenja bavili su se brojni hrvatski novovjekovni historičari, polihistori i pisci, koji su, težeći prikazati pripadnost naših prostora antičkoj Europi, Ilire identificirali sa Slavenima, a Slavene s Hrvatima. S druge strane valja imati na umu razvoj ideje o slavenskoj uzajamnosti koja se povezuje uz prašku kancelariju kralja

³⁹ U hrvatskom prijevodu Porfirogenetov tekst o doseljenju Hrvata glasi: "Hrvati pako stanovahu u ono vrijeme *tamo* od Bagibareje, gdje su sada Bjelohrvati. Jedan njihov rod, naime petero braće, i dvije sestre, odijelivši se od njihov skupa sa narodom svojim, dodjoše u Dalmaciju i nadjoše ondje Avare, koji držaše tu zemlju. I neko vrijeme ratujući jedni s drugima, nadjačaju Hrvati i jedne od Avara pokolju, a ostale prisile, da im se pokore. Od toga doba oblađase tom zemljom Hrvati". Preuzeto iz: Porfirogenet, *O upravljanju carstvom*, str. 75–76. O toj temi vidi: Mladen Ančić, *Zamišljanje tradicije i okolnosti* 30. Glave *De administrando imperio*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, sv. 42, br. 1, Zagreb 2010., str. 133.

⁴⁰ Tadija Smičiklas, *Poviest hrvatska*, sv. 1, Zagreb 1882., str. 90–91.

⁴¹ Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, str. 87–88; Džino, *Pričam ti priču*, str. 153–165; Dragić, *Poetika i povijest*, str. 296–300.

⁴² Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, str. 87–88; Džino, *Pričam ti priču*, str. 158–159.

⁴³ Zrinka Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, Zagreb 2008., str. 97.

Karla IV. (koji je po majci bio potomak češke dinastije Přemyslovića/Pšemislovića).⁴⁴ Ubrzo su se takve panslavenske ideje (uz legende o slavenskom doseljenju) proširile čitavom istočnom Europom i nalazimo ih u spisima ranih humanista.⁴⁵ Maštanje o slavenskom jedinstvu razvijalo se “u sjeni” tadašnjih osmanskih prodora u Europu.⁴⁶

Od vremena hvarskog dominikanca Vinka Pribojevića (sredina 15. stoljeća – 1522.) stari hrvatski pisci su proučavali povijest doseljenja slavenskih naroda u njihove današnje postojbine pokušavajući stvoriti identitet hrvatskog naroda. Pribojević je napisao latinski govor o podrijetlu i veličini Slavena *O podrijetlu i slavi Slavena* na samom početku 16. stoljeća.⁴⁷ Djelo hvarskog dominikanca, začetnika panslavenske ideologije objavljeno je postumno, 1532. godine. On je inzistirao na ideji o slavenskoj uzajamnosti, odnosno povezanosti južnih Slavena sa slavenskim narodima na sjeveru Europe.⁴⁸ U nastavku članka osvrnut ću se na kasnije hrvatske novovjekovne pisce koji su nakon Pribojevića legendu o boravku Čeha, Leha i Meha u Hrvatskoj (Dalmaciji ili Krapini) preuzeli iz djela poljskih povjesničara-humanista. Ta je tematika zanimala i ilirce. Nakon gašenja ilirskoga preporoda ona je ostala predmetom interesa brojnih istraživača tijekom druge polovine 19. stoljeća, vremena u kojem je Čikoš naslikao pašku sliku.

Važno je imati na umu da paška slika nastaje u vrijeme austroslavizma kada se u Banskoj Hrvatskoj naručuju ne samo povijesni motivi vezani za hrvatsku etnogenezu i doseljenje hrvatskog naroda u Dalmaciju, nego i za teme iz etnogeneze drugih slavenskih naroda, o čemu svjedoče djela koja je slikar Swoboda radio za Gaja. Stoga sam, odgonetajući koju je temu Bela Čikoš 1884. predstavio na paškoj slici, bila svjesna činjenice da moram istražiti brojna historiografska djela srednjoeuropskih i južnoslavenskih pisaca vezana za spomenutu problematiku, a osobito ona u kojima

⁴⁴ Kralj Karlo IV. je, piše S. Prosperov Novak, potaknuo kroničara Pulkavija da oblikuje legendu o praocu češkog naroda Čehu i njegovom bratu Lehu, praocu Poljaka. Ovaj će događaj smjestiti u hrvatsku zemlju “koja je svim zapadnim Slavenima na samom početku renesanse postala fiktivnom južnom mediteranskom domovinom”. Slobodan Prosperov Novak, *Slaveni u renesansi*, Zagreb 2009., str. 27.

⁴⁵ Isto, str. 24–25.

⁴⁶ Isto, str. 35.

⁴⁷ Riječ je, kako piše Z. Blažević, o Pribojevićevu pokušaju da Slavene integrira u okvir humanističkih protonacionalnih ideologija koje su tada kolale unutar “humanističke književne republike” (*res publica literaria*). O tome vidi: Nikica Kolumbić, Humanistički krugovi kao čimbenici nacionalne i europske duhovne integracije, u: *Hrvatski humanizam. Dubrovnik i dalmatinske komune*, str. 23; Vinko Pribojević, *O podrijetlu i slavi Slavena*, Zagreb 1997.; Zrinka Blažević, Između komunalnog patriotizma i protonacionalnog univerzalizma: identitetski modeli u ranomodernoj dalmatinskoj historiografiji, u: *Städtische Kultur in Dalmatien. Die Genese eines europäischen Kulturraums*, ur. Wilfred Potthoff – Aleksandar Jakir – Marko Trogrlić – Nikolaos Trunte, Split 2010., str. 98, 109–118.

⁴⁸ Njemački istraživač Reinhard Lauer ukazuje na važnu ulogu koju je u istraživanju ove teme imao poljski renesansni humanistički pisac, kroničar i geograf Maciej iz Miechove (Miechovitius, 1457./58. – 1523.), suvremenik Vinka Pribojevića. Reinhard Lauer, *Die illyristische Versuchung*, u: *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen*, sv. 6, *Die Grundlagen der slowenischen Kultur, Gesamter Band (Bericht über die Konferenz der Kommission für interdisziplinäre Südosteuropa-Forschung)*, ur. France Bernik – Reinhard Lauer, Göttingen 2010., str. 173. O ulozi spomenutog renesansnog sarmatiste vidi i kod Zrinke Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, Zagreb 2008., str. 78.

se uz legende o doseljenju Slavena spominje tema lova mladih slavenskih knezova sa sokolovima. Ostala sam zatečena saznanjem da motiv lova sa sokolovima u koji su uključeni trojica mladih muškaraca i jedna žena, kakav je naslikan na paškoj slici, nije zabilježen u dosad istraženim legendama o doseljenju Hrvata, niti, čini se, u hrvatskoj usmenoj predaji o toj tematici.⁴⁹

Tema lova u legendama o doseljenju Slavena

Među mnogobrojnim legendama o doseljenju Slavena u njihovu postojbinu (preciznije: njihove postojbine) nekoliko ih uključuje temu lova sa sokolovima, druženje slavenske braće prigodom lova, a u nekima od njih od lovačkih ptica važno mjesto imaju sokol i orao. Želeći odgonetnuti simboliku paške slike u kataloškoj jedinici objavljenoj u monografiji o paškom samostanu sv. Margarite ukazala sam na nekoliko legendi o osnutku slavenskih gradova (prijestolnica) koje uključuju motiv lova "slavenske braće". Pokušala sam istražiti je li Čikoš možda ovjekovječio neku od tih tema. Stoga sam se u kataloškoj jedinici osvrnula na legende o osnutku poljskog grada Gniezna i ukrajinskog grada Kijeva, ali i na različite verzije pripovijesti o boravku braće Čeha, Leha i Meha na području grada Krapine odnosno Krapinske županije.⁵⁰ Tako sam, primjerice, upozorila na recentni prikaz rusko-ukrajinske legende o osnutku Kijeva, djelo suvremenoga ukrajinskog slikara Artura Olegoviča Orlionova (Orljonova/Orlenova, rođen u Taškentu 1973.).⁵¹ Ukrajinski slikar prikazuje legendu o doseljenju naroda predvođenog knezom Kijom (Kyjom), njegovom braćom Ščekom, Horivom (Hrvatom?)⁵² i sestrom Lybed, sa stokom (volovima), na mjesto gdje će biti zasnovana ukrajinska prijestolnica, grad Kijev, koju se datira u vrijeme cara Heraklija, kao i doseljenje hrvatske braće i sestara u Ilirik. Temeljem komparativne analize likova prikazanih na obje slike (Orlionova se slika ikonografijom stubokom razlikuje od Čikoševe) odbacila sam mogućnost da paška slika prikazuje legendu o osnutku Kijeva.⁵³ Nadalje, iznijela sam mišljenje kako paška slika nije ni prikaz čuvene slavenske legende o osnutku stare poljske prijestolnice, grada

⁴⁹ Dragić, *Poetika i povijest*.

⁵⁰ O legendama o osnutku Gniezna i Kijeva, kao i o onima o boravku Čeha, Leha i Meha na području Krapinske županije vidi Stjepan Krizin Sakač, *Krapina-Kijev-Ararat, Život*, sv. 3-4, Zagreb 1940., str. 129-149.

⁵¹ Isto, str. 131, 136-138, 146-147; o slikaru Orlionovu/Orlenovu, kao i o njegovoj slici Osnutak Kijeva vidi na web izvorima: <http://orlenov.arts.in.ua/> (pregledano 7. 9. 2018.); <http://www.artlib.ru/?id=11&fp=2&uid=9371> (pregledano 7. 9. 2018.); https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%80%D0%BB%D1%8C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2_%D0%90%D1%80%D1%82%D1%83%D1%80_%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87 (pregledano 7. 9. 2018.). Zahvaljujem na pomoći pri istraživanju ove teme profesorici Alli Tatarenko, uglednoj slavistici i prevoditeljici iz Lavova.

⁵² Mnogi zapadni Ukrajinci smatraju da podrijetlom pripadaju plemenu Bijelih Hrvata. Neki povjesničari drže da bi se jednog od braće osnivača Kijevske Rusije (najstarije slavenske državne tvorevine), Horiva, moglo identificirati kao (brata) Hrvata.

⁵³ Prijatelj Pavičić, 9. Scena lova sa sokolovima, str. 133.

Gniezna. Neke (poljske) verzije legende o osnutku Gniezna spominju kako su trojica braće naišli na hrast s bijelim orlom, odnosno na gnijezdo s bijelim orlom.⁵⁴ Navedena je legenda raširena diljem slavenskog svijeta. Obradena je osobito u poljskoj, ali je prisutna u češkoj, slovačkoj i ruskoj literaturi i likovnoj umjetnosti. Sačuvani su njezini likovni prikazi iz 16. stoljeća.⁵⁵ Budući da je u vrijeme historicizma bila osobito popularna, iz tog je vremena sačuvano više likovnih prikaza. Poznat je prikaz trojice braće kako su pronašli gnijezdo s bijelim orlovima ove tematike poljskog slikara Waleryja Eljasza-Radzikowskog (1841. – 1905.). Dakako, prikazi ove teme važne za poljski identitet se javljaju u poljskoj umjetnosti do naših dana.⁵⁶ Pojavljuju se i u suvremenim poljskim knjigama za djecu, poput slikovnice *Lech, Czech i Rus* autorice Ewe Szelburg-Zarembine.⁵⁷ Za identifikaciju spomenute legende na Čikoševoj slici nedostaje gnijezdo s orlom. U nekim legendama o osnutku Gnieznog zabilježeno je da Leh bez brata Čeha dolazi na mjesto gdje je bilo gnijezdo s orlicima i osniva Gniezno. Njegov brat Čeh, pak, ostaje s ostatkom obitelji na brdu Rip smještenom pokraj današnjeg grada Roudnjice na Labi u sjevernom dijelu Češke.⁵⁸ Spomenuta legenda o boravku Čeha na brdu Rip se javlja početkom 12. stoljeća u kronici (*Chronica Boemorum*) praškog dekana Kuzme (1045. – 1125.).⁵⁹

Početkom 14. stoljeća u Dalimilovoj se kronici⁶⁰ pojavljuje nova, Hrvatima zanimljiva verzija legende o slavenskoj braći prema kojoj je Čeh sa šestoricom braće došao u češku postojbinu iz Hrvatske, odakle je morao pobjeći zbog ubojstva. Pretpostavlja se da je na inačicu legende zabilježene u Dalimilovoj kronici mogla utjecati *Chronica Poloniae Maioris* u kojoj se podrijetlo svih slavenskih naroda veže uz praoca Pana, po kojemu je nazvana Panonija. Njegova su tri sina Čeh, Leh i Rus, napustivši svoju domovinu, utemeljila tri slavenska kraljevstva.⁶¹

Tema boravka slavenske braće Čeha, Leha i Meha (Rusa) u Hrvatskoj se javlja u nekoliko historiografskih djela poljskih i talijanskih povjesničara objavljenih tijekom 16. stoljeća u Krakovu, tada ključnom humanističkom središtu zapadnih Slavena.

⁵⁴ Leh, praotac Poljaka, na tom je mjestu odlučio osnovati grad koji je nazvao „gnijezdo“ (Gniezno). Čeh (praotac Bohema) je, pak, nastavio svoje putovanje i krenuo prema jugu (tj. prema Češkoj), dok je Meh (u većini srednjoeuropskih slavenskih verzija naziva se Rus) krenuo prema istoku, da bi osnovao Rusiju (Moskovitiju). Legenda o osnutku Gniezna zabilježena je u *Kronici* zvanom *Wielkopolska (Kronika wielkopolska)*, djelu anonimnoga srednjovjekovnog kroničara, za koju se pretpostavlja da je nastala oko 1273. Napisana je na latinskom jeziku krajem 13. ili početkom 14. stoljeća.

⁵⁵ Vidi ilustraciju na https://hr.wikipedia.org/wiki/Čeh,_Leh_i_Meh (pregledano 21. 6. 2018.).

⁵⁶ Witold Hensel, *Najdawniejsze stolice Polski, Gniezno-Kruszwica-Poznań*, Varšava 1960.; *Słownik Literatury Staropolskiej. Średniowiecze – Renesans – Barok*, ur. Teresa Michałowska, Wrocław 1990.

⁵⁷ Ewa Szelburg-Zarembina, *Lech, Czech i Rus*, Varšava 1980.

⁵⁸ Alois Jirásek, *Staré pověsti české*, 7. izdanje, Prag 1921. (1. izdanje 1894.), str. 17; Ivan Mužić, *Nastajanje hrvatskog naroda na Balkanu, Starohrvatska prosvjeta*, sv. 3, br. 35, Split 2008., str. 26.

⁵⁹ Lisa Wolwerton, *Cosmas of Prague Narrative, Clasicism, Politics*, Washington 2015., str. 99–101.

⁶⁰ Drži se da je njezin autor boleslavski kanonik Dalimil Meziříčský. Stoga je kronika i nazvana *Kronika boleslavská*.

⁶¹ O genezi mita o Čehu, Lehu i Mehu pisao je Ferdo Šišić, *Ideja slavenske pradomovine u Podunavlju. Biologija priče o Čehu, Lehu i Mehu, Godišnjica Nikole Čupića*, sv. 35, Beograd 1935., str. 33–49.

Među njima, ako kronološki pratimo kako su se pojavljivale, valja upozoriti na verziju priče o boravku dvojice braće Čeha i Leha u Hrvatskoj koju donosi poljski diplomat, kartograf i povjesničar Marcin Kromer (1538. – 1614.) u knjizi *Chronica Polonorum* objavljenoj 1568. On upozorava na podrijetlo “dvaju plemena i naroda koji se nazivaju slavenskim i venedskim imenom”. Pokazuje da je njihova pradomovina bila u Sarmaciji. Postavlja pitanje jesu li otamo otišli zbog “preobilnog mnoštva”, “zbog želje za vlašću i posjedovanjem još više zemlje” ili, pak, “stoga što su ih potisnuli Goti i Huni”. Kromer piše kako su oni proširili svoje naseobine “daleko na jug prema Daciji, Miziji, Panoniji, Dalmaciji i Iliriku sve do Istre, na zapadu preko Visle i postojbine Vandala te prema Njemačkoj”. Za nas je osobito zanimljiva i sljedeća Kromerova opservacija: “Nije nevjerojatno niti to, što se jednodušno slavi zbog drevnosti predaje, da je Leh ili Lah, zajedno sa bratom Čehom, došao u ove krajeve iz Hrvatske, no nisu osnovali nova naselja, nego su se vratili k srodnome narodu koji je otprije nastavao to područje”.⁶²

Legendu o boravku slavenske braće Čeha i Leha u krapinskom kraju zabilježio je poljski kalvinistički povjesničar Stanislav Sarnicki (1532. – 1597.) u djelu *Annales sive de origine et gestis Polonorum*, knjizi objavljenoj u Krakovu 1587. On izrijeком u tekstu spominje krapinski kraj odakle su Leh i Čeh krenuli u svoje nove postojbine: „To je Okra, selo kod Psara, odakle su, tvrdi se, ovamo krenuli naši Leh i Čeh”.⁶³ Sarnicki piše i o odnosu Ilira i Poljaka te tvrdi pozivajući se na legendu priču o Antenoru: “Već smo kazali da su Iliri zbog dva razloga obvezni Poljacima: najprije zato što su naši pretci henetskoga roda, koji su, prema pričama, prvu postojbinu utemeljili kod njih pod vodstvom Antenora. Nadalje, zato što od njih potječu Čeh i Leh, osnivači naše države, za koje se tvrdi da su sa sobom ovamo doveli naseljenike uz jednoglasni pristanak sviju. Dodat ću i treći razlog, koji me naveo da vjerujem da se i u to doba upotrebljavao naš jezik. Otkrio sam, naime, kod starih geografa, Ptolemeja i drugih, nazive planina i rijeka koji zvuče potpuno poljski. To je, primjerice, planina Kurvan-ka, koja dijeli Norik od Ilirika”.⁶⁴

Legende o Čehu i Lehu i njihovu boravku u krapinskom kraju iz spomenutih historiografskih djela objavljenih u krakovskim tiskarama ostavile su snažan trag u hrvatskoj novovjekovnoj historiografiji. Hrvatski su povjesničari istražili verziju legende o boravku Leha i Čeha u krapinskom kraju koju je zabilježio hrvatski svećenik i povjesničar – barun Juraj Rattkaj (Rattkay) Velikotaborski (1612. – 1666.). Ovaj važni isusovac, zagrebački kanonik od 1642., koji je osobno sudjelovao u bitkama protiv Osmanlija te bio zastupnik ugarskog sabora u Požunu, u katoličko-nacionalnom

⁶² Marcin Kromer, *Chronica Polonorum*, Krakov 1568., str. 17. Citirano prema: Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, str. 78.

⁶³ Stanislav Sarnicki, *Annales sive de origine et gestis Polonorum*, Krakov 1587., fol. 48–49. Citirano prema: Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, str. 79.

⁶⁴ Sarnicki, *Annales sive de origine et gestis Polonorum*, 1587., fol. 48–49. Citirano prema: Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, str. 79.

duhu napisao je "banologiju", prikaz povijesti banova Trojedne kraljevine pod nazivom *Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae ab origine sua usque ad praesentem annum MDCUI deducta* (*Spomen na kraljeve i banove Kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*). Ona je objavljena u Beču 1652.⁶⁵ U njoj je zabilježio i spomenutu legendu. Citiram hrvatski prijevod njegova teksta s latinskog, iz pera zagrebačke povjesničarke Zrinke Blažević, koji se odnosi na spomenutu temu: "Sjedište Zagorske (županije, op. p.) bila je tvrđava s varoši Krapinom, rodno mjesto braće Čeha i Leha, moćnih muževa u kraljevstvu, koji su zbog građanskih nesloga, jer rijetka je sloga u braće, otišli odande i drugdje potražili prebivalište. Čeh je zauzeo dio zemlje koji se danas naziva Češkom, a Leh Poljsku. Potom su naumili područje i narod nazvati po sebi: prvi Česima, to jest Bohemima, a drugi Lengelima ili Poljacima, kako opširno piše Ablavije u Češkim analima".⁶⁶

O temi doseljenja slavenske braće u njihove postojbine pisali su i dvojica dubrovačkih povjesničara, isusovac Mavro Orbini (1563. – 1614.) u *Il regno de gli Slavi/ Kraljevstvo Slavena* (Pesaro, 1601.)⁶⁷ i Jakov Luccari (Lukarević) (1551. – 1615.). Luccari se ovom temom bavi u analima koje je prvi put objavio 1605. u Veneciji u četiri sveska pod naslovom *Copioso ristretto degli annali di Ragusa*. Međutim, valja napomenuti da su potonja dvojica dubrovačkih povjesničara s legendom o braći Čehu i Lehu (Orbini), odnosno o Čehu, Lehu i Mehu (Luccari) kompilirali i podatke iz *Ljetopisa popa Dukljanina* (*Regnum Sclavorum*). Valja imati na umu da se u posljednje vrijeme postavlja pitanje je li ovaj ljetopis Orbinijev falsifikat. U *Ljetopisu popa Dukljanina* spominje se Selimir,⁶⁸ praunuk gotskog vladara Svevlada. On je, prema jednoj od legendi, sporazumno doveo Srbe s nizom drugih slavenskih rodova u njihovu današnju postojbinu, usmjeravajući ih sve postupno prema sjeveru i zapadu. U staroj hrvatskoj historiografiji se različito tumačila Svevladova povijesna uloga. Držalo se da je kraljevo u Dalmaciji i Hrvatskoj. Primjerice, Luccari (Lukarević) koji se služio latinskom redakcijom *Ljetopisa popa Dukljanina* spominje uz Čeha, Leha i Meha i Sviholada (Svevlada), Selimira te Stroila. Za našu je temu zanimljivo da Luccari navodi da su Čeh, Leh i Rus bili Selimirova braća koji su godine 550. krenuli iz Ilirije preko Dunava u osvajanje drugih zemalja. U njegovu se zapisu navode kao

⁶⁵ Juraj Ratkaj, *Spomen na kraljeve i banove Kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, Zagreb 2001., str. VIII., prijevod: Zrinka Blažević et alii. Smatra se da je Ratkaj legendu o dvostrukoj selidbi Leha i Čeha, njihovoj pradomovini te boravku u Krapini temeljio na poljskim izvorima. Vidi: Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, str. 281–284.

⁶⁶ Ratkaj, *Spomen na kraljeve*, str. 138; Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, str. 284.

⁶⁷ Mavro Orbin, *Kraljevstvo Slovena*, Beograd 1968., str. 41–43. Autor predgovora (str. CXL) navodi da Orbini spominje dva veća odreda "hrvatskih Slovena" predvođena braćom Čehom i Lehom.

⁶⁸ *Ljetopis popa Dukljanina* (priredio Vladimir Mošin, prijevod Stjepan Mencinger), Zagreb 1950. Kritičku interpretaciju autorstva *Ljetopisa*, koji se prepoznaje kao falsifikat Mavra Orbinija iz početka 17. st. vidi kod: Solange Bujan, Orbinijevo izdanje "Ljetopisa popa Dukljanina": povijesni falsifikat, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 43, Zagreb 2011., str. 65–80.

zemlje kojima je Selimir prošao na svom putovanju Srbija, Češka, Moravska i Poljska (*Servia, Boemia, Moravia, Svevia, e Pollonia*).⁶⁹

Selimira kao kralja Dalmatinskog, odnosno kralja Slovinskoga i Svevlada (kao kralja Slovinskoga, oko 550.) spominje Andrija Kačić Miošić u *Razgovoru ugodnom naroda slovinskoga* (prvo izdanje objavljeno je u Veneciji 1756., a drugo prošireno izdanje 1759.).⁷⁰ Brojna su izdanja Kačićeve hit-pjesmarice objavljena tijekom 19. stoljeća i mogla su biti poznata i slikaru Čikošu.

Ne smijemo zaboraviti spomenuti da se legendom o Čehu, Lehu i Mehu (Rusu) bavio i hrvatski književnik, povjesničar, jezikoslovac Pavao Ritter Vitezović (1652. – 1713.) u njegovu čuvenom djelu *Oživiljena Hrvatska (Croatia rediiviva)*, nastalom u tzv. postkarlovačkom razdoblju, a objavljenom 1700. u Zagrebu.⁷¹ Pavlu Ritteru Vitezoviću legenda o Čehu, Lehu i Rusu služi za proglašenje Hrvatske (Krapine) pradomovinom zapadnih i istočnih Slavena.⁷² Ona mu je bila bitna za legitimacijske potrebe hrvatskih staleža koji su se u to vrijeme voljeli identificirati s poljskim plemstvom tzv. šljahtom (szlachta) te kako bi argumentirao da se *Oživiljena Hrvatska* može proširiti na Poljsku, Češku i Rusiju. U okviru ideja onodobne historiografije on je razradio ideju da su svi južni Slaveni zapravo – Hrvati.⁷³ Blažević piše 2008. kako Vitezović “više ne izvodi opće zajedničko porijeklo Ilira ili Slavena, već dvaju zasebnih nacionalnih entiteta – Hrvata i Srba”.⁷⁴ Pavao Ritter Vitezović je u *Oživjeloj Hrvatskoj* iznio ideju o Hrvatskoj kao kolijevci slavenskih naroda i time panslavizam zamijenio pankroatizmom. Pri tome Ilirik izjednačava s Hrvatskom i Slavonijom.⁷⁵ Vitezović je bio mišljenja

⁶⁹ Citat preuzet iz: Giacomo di Pietro Luccari, *Copioso ristretto degli annali di Ragusa*, Ragusa 1790. Citirano prema: Mužić, *Nastajanje hrvatskog*, str. 26. O toj temi vidi i Kristina Repar, *Hrvatske varijante legende o Čehu, Lehu i Mehu*, *Slovanská unie*, sv. 2, Prag 2017., str. 38-41. O Danilovoj kronici u kojoj je zabilježeno iseljavanje Čeha iz “Hrvatske” i odlazak do gore Rip, gdje se nastanio sa svojom braćom i sestrama vidi: Mužić, *Nastajanje hrvatskog*, str. 26, bilj. 58.

⁷⁰ *Serbsko-dalmatinske viteške narodne pjesme*, Novo Vandanje, izdao Venceslav Juraj Dunder, knjiga druga, Beč 1856. (Andrija Kačić, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*), str. 41–43. Kačić Miošić piše da je Svevlad, Ostroilov sin osvojio Slavoniju, Liku, Krbavu, Dalmaciju donju i gornju do Makedonije. Iste zapise nalazimo i u Dunderovom izdanju Kačićeve pjesmarice iz 1836., u izdanju koji su objavila braća Battara u zadarskoj tiskari 1857. zahvaljujući knezu Jakovu Ivičeviću (*Korabljica pisma svetoga i svih vikovah svita događajih poglavitih u dva poglavlja*) te Kačićevoj pjesmarici u izdanju Matice ilirske, objavljenoj u Zagrebu 1862. (str. 29).

⁷¹ Pavao Ritter Vitezović, *Oživiljena Hrvatska (Croatia rediiviva)*, priredila i prevela Zrinka Blažević, Zagreb 1997., str. 118–119. Zrinka Blažević pokazuje kako Vitezović “lokalizirani mit” o Čehu, Lehu i Rusu preuzima iz Rattkayeve *Banologije*, koji piše da je “pleme Hrvata pod vodstvom trojice braće otišlo iz svoje postojbine, utvrde Krapine, i utemeljilo češko, poljsko i rusko kraljevstvo”. Usp. Rattkay, *Memoria regnum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatia et Sclavoniae ab origine sua usque ad praestentem annum MDCUI deducta*, Beč 1652.; Vitezović, *Oživjela Hrvatska*, str. 118–119; Zrinka Blažević, *Vitezovićeve Hrvatska između utopije i stvarnosti. Ideološke koncepcije u djelima postkarlovačkog ciklusa Pavla Rittera Vitezovića (1652. - 1713.)*, Zagreb 2002., str. 151. O toj temi vidi i Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, str. 302–303.

⁷² Vitezović, *Oživjela Hrvatska*, str. 80, 88, 126; Blažević, *Vitezovićeve Hrvatska*, str. 153.

⁷³ Ritter Vitezović, *Oživjela Hrvatska*; Blažević, *Vitezovićeve Hrvatska*, str. 89.

⁷⁴ Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, str. 301.

⁷⁵ Blažević, *Vitezovićeve Hrvatska*, str. 150–153.

da Hrvatska obuhvaća Poljsku, Češku, Austriju, slavenske zemlje, užu Hrvatsku, Bosnu, Srbiju, Makedoniju, Bugarsku i Rumunjsku.

U kojoj mjeri su Čehi i Lehi bili važan dio imaginarija sjevernohrvatskog plemstva Vitezovićeve doba pokazuje podatak zabilježen u jednoj isusovačkoj kronici iz 1702. da su pitomci isusovačke zagrebačke isusovačke gimnazije održali predstavu o "sretnoj braći Čehi i Lehu, rođenima u drevnom hrvatskom gradu Krapini, od kojih je prvi postao knez Čeha, a drugi Poljaka".⁷⁶

Među hrvatskim povjesničarima legendama o Čehu, Lehu i Mehu, u radovima bilo spomenutih poljskih ranonovovjekovnih povjesničara bilo spomenutih južno-slavenskih povjesničara, u posljednje se vrijeme intenzivno bavila zagrebačka povjesničarka Zrinka Blažević.⁷⁷ Nju je kao povjesničarku osobito zanimao razvoj legende o doseljenju slavenske braće od autohtonističke poljske verzije prema ilirskoj verziji. Ona prati razvoj ilirske verzije legende u južnoslavenskoj historiografiji počevši od Pribojevića, Orbinija, Ratkaja i Vitezovića do srpsko-transilvanijskog grofa Đorđa Brankovića (1645. – 1711.). Branković, Vitezovićev suvremenik, autor je srpske "Hronike" (*Slavenosrpska hronika*) i *Hronike Slovena Ilirika, Gornje Mezije i Donje Mezije* (tzv. rumunjske kronike).⁷⁸ Sastavio ju je tijekom osamdesetih godina 17. stoljeća dok je bio u službi vlaškog kneza. Budući da sam mišljenja da onaj koji želi dešifrirati temu paške slike treba poznavati Brankovićevu verziju o sudbini slavenske braće Čeha i Leha i uzeti je u obzir, citirala bih njegovu viziju doseljenja Slavena: "A Sloveni, kako su se koji gde nastanili, tako su se i prozvali, jedni po velikim ličnostima, drugi po vodama, drugi po čestini šuma i bregova, drugi po poljima, kao što i današnjega dana jednima kažu Poljaci, drugima kažu Lesi, to jest šumljani, poljaci, drugima inače. Kao što i Srbima kažu Srbi po kralju Serviju Tuliju, koji je bio šesti kralj Rimljana. Na isti način i Panonce nazivaju po Banonu, prvom vladaru Slovena sa Dunava, iz Panonije, koje su Grci bili nazivali Peonjanima, a pošto ih je cesar Avgust podveo iz njihovog slobodnog života pod poslušnost Rimskom Carstvu, u vreme kada je od Rođenja Gospoda našega Hrista bilo 9 godina, posle toga latinski su ih nazivali Panoncima. Također i Lehe i Čehe nazivaju po dvojici braće, naime Lehu i Čehu, koji su najpre poseli Poljsku i Češku, a potiču od Javana, sina Jafetovog. Drugi su se inače po celoj Sloveniji prozvali kako im se činilo, po njihovim naseobinama, i do sada su tako ostali".⁷⁹ I Branković se bavi, kao i mnogi od navedenih novovjekovnih povjesničara, doseljenjem Leha i Čeha, a zanimljivo je da spominje Banona kao prvoga slavenskog vladara iz Panonije.

⁷⁶ Citirano prema: Blažević, *Vitezovićeve Hrvatska*, str. 108. To pokazuje kako je topos o Čehu, Lehu i Rusu činio tada važnu sastavnicu hrvatskoga javnoga političkog diskursa.

⁷⁷ Blažević, *Vitezovićeve Hrvatska*; Ista, *Ilirizam prije ilirizma*; Ista, *Srpski ilirizam prije ilirizma: nacionalno-identifikacijski modeli u historiografskim djelima grofa Đurđa Brankovića (1645–1711)*, *Književna historija*, sv. 44, Beograd 2012., str. 23–39.

⁷⁸ Đorđe Branković, *Hronika Slovena Ilirika, Gornje Mezije i Donje Mezije*, Novi Sad 1994., str. 19; Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, str. 327–335; Blažević, *Srpski ilirizam*, str. 30–33.

⁷⁹ Citat iz izdanja: Branković, *Hronika Slovena Ilirika, Gornje Mezije i Donje Mezije*, str. 19. Citirano prema: Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, str. 328–329.

Jesu li Petar Čikoš (koji je potjecao iz krajiške obitelji)⁸⁰ i njegovi sinovi mogli znati za Brankovićeve kronike? Legende o slavenskoj braći "žive" u srpskoj historiografskoj tradiciji od kraja 17. stoljeća. Vinko Zlamalik je ukazao na činjenicu da je Bela Čikoš upotrebljavao prezime Stojadinović, što je smatrao umjetnikovim pragmatizmom u osvit formiranja jugoslavenske države.

Upravo je Branković zaslužan za širenje spomenute pripovijesti o doseljenju Čeha, Leha i Srba među Srbima.⁸¹ On će u svrhu dokazivanja podrijetla zapadnoslavenskih naroda istaknuti Selimira, praunuka Svevladova, po legendi prvog gotskog, a za Brankovića ujedno slavenskog vladara, koji se spominje u *Ljetopisu popa Dukljanina*,⁸² čija su braća Čeh, Leh i Rus 550. otišli iz "srpske zemlje zvane Tribalije" i osnovali Poljsku, Češku, Moravsku i Rusiju. Selimir je, prema legendi, sporazumno doveo Srbe s nizom drugih slavenskih rodova u njihovu današnju postojbinu, usmjeravajući ih sve postupno prema sjeveru i zapadu.

Spominjući pojavnost i različite interpretacije Svevladova lika u ilirskoj historiografiji 17. i 18. stoljeća upozorila bih na nedavno objavljene kolorirane crteže s prikazima hrvatskih i ilirskih povijesnih vladara datirane u 18. stoljeće koje je u Šibeniku od šibenske obitelji Kulišić (Kulešić) 1856. otkupio Ivan Kukuljević Sakcinski, a koji se danas nalaze u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu i Muzeju grada Varaždina. Uz hrvatskog kneza Trpimira i rimskog cara Dioklecijana (prikazanog kao ilirskog vladara) i nekolicinu drugih vladara i knezova, nepoznati je crtač na jednoj od ilustracija ovjekovječio i Svevlada (sic!). Ovjekovječio ih je kao jahače na bijelim konjima, kako je nekoć i bilo uvriježeno za vladarske portrete. Zagrebačka povjesničarka umjetnosti Ivana Mance pokazuje kako se ova ikonografski jedinstvena serija od osamdeset i šest akvareliranih crteža povijesnih i legendarnih ličnosti može povezati s novovjekovnom ilirskom idejom, te da su autor crteža, odnosno naručitelj, bili inspirirani (među ostalim) historiografskim djelima poput *Ljetopisa popa Dukljanina* i Orbinijeva *Kraljevstva Slavena*.⁸³

Da bismo došli do odgovora na pitanje što prikazuje paška slika važno je imati na umu i povijesni kontekst kada je paška slika nastala. Godinu dana prije nastan-

⁸⁰ Rođen je u Čorbanovcima, kraj Starog Slan Kamena na Dunavu, na obroncima Fruške Gore, koji je polovinom 18. stoljeća uključen u Vojnu krajinu, u kojoj je ostao do njena ukinuća 1881. godine. Petar Čikoš Sesija je dobio viteštvo jer se istakao ratujući na rijeci Sesiji kod Novare, ratujući u vojsci pod Radetzkyjem, a tada je nastao i obiteljski nadimak Sesija. Vidi: Lunaček, *Bela Čikoš Sesija*, str. 6.

⁸¹ Branković se predstavljao kao daleki potomak srpske despotske obitelji Branković i želio je uz pomoć cara Leopolda I. obnoviti srpsku despotovinu. Bio je u dobrim odnosima s patrijarhom Arsenijem III. Crnojevićem (1633. – 1706.) u doba Velike seobe 1690. godine. Kako piše Z. Blažević, on je bio jedan od najutjecajnijih kreatora legitimacijske i emancipacijske ideologijske platforme srpsko-pravoslavnog entiteta na teritoriju katoličke Habsburške Monarhije u vrijeme Seobe. Blažević, *Srpski ilirizam*, str. 23–39.

⁸² Daniele Farlati, *Illyrici sacri*, T. 2, *Ecclesia Salonitana*, Venecija 1753., str. 180–181; Ljudevit Gaj, *Schlösser bei Krapina*, Karlovac 1826.; Đorđe Branković, *Hronike Slavenosrpske*, priredila Ana Krečmer, Beograd 2008., str. 57; Mužić, *Nastanjenje hrvatskog*, str. 27; Blažević, *Srpski ilirizam*, str. 33.

⁸³ Ivana Mance, *Slike staroilirskih, hrvatskih, srpskih i bosanskih vladara*, Prijedlog povijesne i povijesno-umjetničke identifikacije, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, sv. 40, Zagreb 2016., str. 155–172.

ka Čikoševe paške slike (1883.) Károly Khuen Héderváry (1849. – 1918.) postaje hrvatskim banom uslijed nemira izazvanih kršenjem pojedinih stavki Hrvatsko-ugarske nagodbe i posljedičnog jačanja procesa mađarizacije. Héderváry je svoju politiku ostvarivao uz pomoć Narodne stranke s kojom je stekao većinu na izborima upravo 1884. godine. U daljnjoj potrazi za političkim saveznicima novi je ban privukao i značajan dio hrvatskih Srba, služeći se dijeljenjem različitih privilegija, a prema načelu *divide et impera*.⁸⁴ Je li to moglo imati utjecaja na ikonografski program paške slike?

U ovom sam članku nastojala ukazati kako u okviru djela u kojima je artikuliran ilirski ideologem, legenda o Čehu, Lehu i Mehu (a njima bismo trebali pridodati i legende o Selimiru i Svevladu) pripada kompleksnom sklopu argumenata, odnosno ideja i predodžbi o jedinstvu, teritorijalnoj rasprostranjenosti i iznimnom "karakteru" "Ilira" (=Slavena) koji traju u slavensko-ilirskoj historiografiji od 16. do 19. stoljeća. Ona se može sagledati i na sinkronijskoj, i na dijakronijskoj ravni.⁸⁵

Čini mi se važnim osvrnuti se i na obradu legende o Čehu i Lehu koju krajem 19. stoljeća donosi poznati češki pisac, političar i istraživač Alois Jirásek (1851. – 1930.) u knjizi *Staré pověsti češke* (objavljenoj prvi put 1894.). Jirásek piše da je izvorna domovina Čeha i Leha bila Hrvatska ("Charvatsko"), ali je mišljenja da se nalazila iza Tatra, kod rijeke Visle.⁸⁶ On objašnjava kako su se tamo slavenski rodovi borili između sebe, i da su braća Čeh i Leh zbog toga odlučili pronaći nove domovine. Jirásek opisuje njihov put, kako su prešli Odru i došli do Vltave. Bratu Čehu se tamo svidjelo pa je odlučio da će to biti njegova nova domovina, koja će biti po njemu i nazvana. Napomenimo da Jirásek donosi u sedmom izdanju knjige iz 1921. više ilustracija Věnceslava Černý (1865. – 1936.) s motivima iz stare češke povijesti, odnosno, starih čeških legendi. Černý na nekoliko ilustracija prikazuje događaje iz života Čeha i njegove sestre Libuše, ali nažalost nijedna od njih nije ikonografski bliska paškoj kompoziciji, u smislu da uključuje trojicu slavenske braće (ako je moja pretpostavka o identifikaciji lovaca zabilježenih na paškoj slici točna?) prikazane u lovu sa sokolovima.

Hrvatski povjesničar i isusovac Stjepan Krizin Sakač navodi da je legendu o boravku trojice braće Čeha, Leha i Meha u Krapini zabilježio kraljevski dvorski savjetnik, Nijemac Ivan Kristofor von Jordan (Johann Christoph von Jordan, umro 1748.), kancelar u Ugarsko-češkoj kancelariji (*Böhmische Hofkanzlei*) u djelu *De originibus Slavicis. Opus Chronologico-Geographico-Historicum*. Njegova je knjiga objavljena u Beču, 1745.

⁸⁴ O političkim zbivanjima tijekom 1883. i 1884. vidi u: Jaroslav Šidak – Mirjana Gross – Igor Karaman – Dragoslav Šepić, *Povijest hrvatskog naroda g.1860. - 1914.*, Zagreb 1968., str. 119–136.

⁸⁵ Morfoloiju i genezu tog ideologema obrađuje Reinhard Lauer, *Genese und Funktion des illyrischen Ideologems in den südslawische Literaturen (16 bis Anfang des 19. Jahrhunderts)*, u: *Ethnogenese und Staatsbildung in Südosteuropa*, ur. Klaus-Detlev Grothusen, Göttingen 1986., str. 11–31. O ulozi Lauera kao istraživača ove tematike vidi: Blažević, *Vitezovičeva Hrvatska*, str. 32, 103; Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, str. 13.

⁸⁶ Jirásek, *Staré pověsti češke*, str. 17. Riječ je o tzv. Bijeloj Hrvatskoj, koju spominje Konstantin Porfirogenet u glavi XXX djela *De administrando imperio*. Njezino se ime spominje i u *Ljetopisu popa Dukljanina*.

godine.⁸⁷ Sakač piše da je von Jordan osobno 1740. boravio u Krapini. Danas ne znamo koje su od verzija legende o boravku Čeha, Leha i Meha zabilježene u historiografiji tijekom 18. i 19. stoljeća bile poznate slikaru i naručitelju paške slike.

U traganju za identifikacijom ženskog lika na slici važno je razmotriti mogućnost je li Čikoš slikajući pašku sliku imao na umu verziju predaje o braći Čehu, Lehu i Mehu i njihovoj sestri Vilini koju je 1826. zapisao ilirski preporoditelj Ljudevit Gaj (1809. – 1872.) na njemačkom *Die Schlösser bei Krapina*, s latinskog preveden i dijelom prerađen rukopis *Historia de regnis Croatiae, Dalmatiae, et Slavoniae cum additamento de regnis Bosniae, Serviae et Bulgariae*, franjevca Venceslava Sklenskog (Novo Mesto, 1732. – Čakovec 1790.). Sklenski je predavao teologiju i filozofiju u Kanjiži, Pečuhu i Zagrebu. Njegov rukopis datira iz 1799./1800. Legenda o boravku trojice braće u Krapini odaje, piše Nikša Stančić, “predodžbu o jedinstvu slavenskih naroda i autohtonosti južnih Slavena na Balkanskom poluotoku” što je bilo u skladu sa shvaćanjima u tadašnjoj historiografiji prema kojima su “starovjekovni Iliri bili Slaveni, a južni Slaveni njihovi potomci”. Po smrti Ljudevita Gaja priču je na hrvatskom 1875. objavio njegov sin Velimir.⁸⁸

Vilinu je kao sestru Čeha i Leha u historiografiju uveo Gaj, “dopunivši” poljsku, češku, rusku i dotadašnju hrvatsku historiografiju u kojoj se spominje boravak Čeha, Leha i Meha u Krapini (npr. Ratkaja). Ona u Gajevim djelima ima sasvim drukčiju sudbinu nego Libuša i njezine sestre u češkoj historiografiji. Gaj piše kako su braća Čeh, Leh i Meh vladali trima gradovima pokraj današnje Krapine (to su bili tzv. Stari grad, zatim grad smješten na brdu ponad franjevačke crkve zvan Psar (Josipovac/Vrbovac), i treći grad, na susjednom brdu zvan Šabac / zvan i Veterenica ili Bobovlje). Prema toj predaji njihova je sestra ljubovala s tamošnjim rimskim namjesnikom, s kojim je dobila i dijete. Vilina je ljubavniku odala tajnu da njezina braća žele napustiti Krapinu. Njezin se ljubavnik protivio odlasku trojice braće, a oni su se pak htjeli osloboditi “rimskog jarma”. Stoga su ga, da bi mogli otići iz Krapine – ubili. Nakon tog nemilog događaja njihova je sestra Vilina s djetetom, koje je tek porodila, pobjegla od braće. Sakrila se od braće u Vilinoj jami pokraj Krapine, gdje su je zaštitile vile koje su tamo prebivale.⁸⁹ Ipak, jednog su je dana braća spazili dok se s djetetom

⁸⁷ Sakač, *Krapina-Kijev-Ararat*, str. 129–131.

⁸⁸ Lj. Gaj, *Schlösser bei Krapina sammt einem Anhang von der dortigen Gegend in botanischer Hinsicht*, Karlstadt 1826.; Velimir Gaj (Ljudevit Gaj), *Vjekopisni moj nacrtak*, Zagreb 1875., str. XVIII–XXIX; Nikša Stančić, Gaj, Ljudevit, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 4, Zagreb 1998., str. 531, 536; Dragić, *Poetika i povijest*, str. 298–300. Upozorila bih na literaturu toj temi dostupnu na internetu: <http://www.jvp-krapina.hr/index.php/o-krapini/72-legenda-o-cehu-lehu-i-mehu> (pregledano 21. 6. 2018.); https://hr.wikipedia.org/wiki/Čeh,_Leh_i_Meh (pregledano 21. 6. 2018.). O Česima tada u Hrvatskoj vidi: Vlasta Dugački, *Historiografija o Česima u Hrvatskoj, Historijski zbornik*, god. 61, br. 1, Zagreb 2009., str. 235–252.

⁸⁹ Citiram dio Gajevog teksta o toj temi: *Na ova tri brijega što se nad ovim mjestom (Krapinom) dižu bijahu tri grada. Ovaj, od koga su se ovalike stare zidine još uzdržale, od negda zvaše se, a tako i današnji dan, kao i samo mjesto Krapina. Na onom brdu, ondje nad franjevačkom crkvom, bijaše grad imenom Psar, a tu nad gospodskom (spahinskom) vodenicom, na brijegu Šabcu bijaše grad istoga imena Šabac. U ova tri grada tri brata, po imenu Čeh, Leh i Meh, negda vladahu. Ova tri brata bijahu kraljevske krovi našega (slavenskoga) naroda te*

sunčala pred Vilinom pećinom. Uхватili su je te odveli u Krapinu u uzidali u toranj, piše Gaj, "blizu pećinske pivnice".⁹⁰ Potom su njezina tri brata odselila iz "rimске државе", otišавši преко Dunava. U међувремену су се разишли те основали три slavenske државе / kraljevstva, као што пише Gaj: *Oni su znali da se narod našega (slavenskoga) jezika daleko pruža preko Dunaja, i zato predoše sa vjernimi svojimi preko Dunava pa se tamo razidoše na tri strane i utemeljiše tri države slavenske. Čeh podiže stolicu svoju u Pemsjoj zemlji Bohemiji, Leh u Poljskoj, a od Meha zadobiše Moskovati (Rusi) svoj početak. I ovako je prava korenika svega našega naroda slavenskoga izišla iz ove naše okoline.*⁹¹

Na paškoj slici nije naslikana žena koja se sunča pored pećine (u kojoj bismo mogli prepoznati Vilinu), nego raskošno odjevena žena koja ravnopravno sudjeluje u lovu s trojicom muškaraca. Neposredno pored nje je lovac odjeven poput plemića s crvenom kopicom s perom na glavi. On joj pokazuje lijevom rukom prema lovini dok ga ona hvata za desnu ruku. Na unutrašnjoj strani njegova bedra visi (?) bodež.

Pišući katalošku jedinicu zainteresirao me podatak da je 1878. Gajevu verziju legende ispričao hrvatski povjesničar, književnik i muzikolog Vjekoslav Klaić (1849. – 1928.) u knjizi *Prirodni zemljopis Hrvatske*.⁹² On opisuje krapinski kraj kao "pradomovinu svem Slavenstvu". Klaić piše sljedeće: "U hrvatskoj zemlji veliki priča stanoваše некоć svekoliko pleme slavensko. Knezom im bijaše Hrvat, a on se pokoravaše rimskom caru i njegovom namjesniku. Glavni grad Hrvata bijaše starodrevna gradina Krapina. Kada je knez Hrvat umro, ostavio je za sobom tri sina: Čeha, Leha, Meha i jednu sestru, Vilinu. Braća si sagradiše uz Krapinu još dva grada, Psar i Šabac". U nastavku knjige prenosi Gajevu verziju legende o Vilini koja se "zagledala" u rimskog namjesnika i koju su zbog toga braća uzidala u toranj krapinskog grada, koji se i danas zove Vilinskim tornjem. Klaić ne spominje Vitezovićevu verziju legende po kojoj je pleme Hrvata pod vodstvom trojice braće otišlo iz postojbine-utvrde Krapine i utemeljilo češko, poljsko i rusko kraljevstvo.

imahu sestru, koja se je zvala Vilina. U ono vrijeme Rimljani gospodovahu ovom zemljom. Od njih naš narod za nevolju mnogo stradaše te podnošaše velike sile. Viteška se braća dogovarahu među sobom, kako bi se mogli oteti ispod teškog jarma rimskoga. Kako najstariji ljudi pripovijedahu, među krapinskim i psarskim gradom kožnat visimost višaše o lancih. Po ovom mostu brat bratu dolazaše na tajne dogovore. Utom sestra njihova bijaše u skrovitoj (tajnoj) ljubavi sa rimskim poglavarom, koji je zapovijedao ovom zemljom. Kad su se braća dogovorila sa ostalim znamenitim poglavcima narodnima i okletvom (zavjerom) ujedinila protiv Rimljana te svijejala, da će na njih složno udariti, Vilina, prevelikom ljubavlju opojena, izdade okletvu ljubavniku svoime. Okletnici ipak udare na njega te ga ubiju, a ona najprije uteče u Dupljaču u Strahinje, a odanle u Jame nad Žutnicom, koje se još i danas zovu Ljubine iliti Vuline Jame, a ono zato, jer su ondje prebivale vile, koje su od obranu svoju primile imenjakinju svoju. Citirano prema: <http://www.jvp-krapina.hr/index.php/o-krapini/72-legenda-o-cehu-lehu-i-mehu> (pregledano 21. 6. 2018.).

⁹⁰ Dragić, *Poetika i povijest*, str. 277–278.

⁹¹ Citirano prema: <http://www.jvp-krapina.hr/index.php/o-krapini/72-legenda-o-cehu-lehu-i-mehu> (pregledano 21. 6. 2018.).

⁹² Vjekoslav Klaić, *Prirodni zemljopis Hrvatske*, Zagreb 1878., str. 81.

Pokušaj identifikacije likova uz pomoć historiografskih izvora i analize njihove odjeće

Jedan od ključnih metoda za identifikaciju likova na Čikoševoj slici jest analiza historiografske građe. Može li nam i analiza odjeće prikazanih likova pomoći u njihovoj identifikaciji? Na slikama historijske tematike često je i odjeća glavnih protagonista povjesničarima i povjesničarima umjetnosti ključ za dešifriranje prikazanih likova. Razmišljajući tako logično se nameće pitanje može li se zahvaljujući njihovoj odjeći među lovcima odjevenim u skupocjenu odjeću na paškoj slici prepoznati koga je od slavenske braće (?) Čikoš ovjekovječio: Hrvata, Klukasa ili Lovela, ili možda slavensku braću Čeha (praoca Bohema), Leha (praoca Poljaka) i Meha (koga u većini srednjoeuropskih slavenskih verzija nazivaju Rus)? Njihova odjeća proizlazi iz eklektičkog odjevnog inventara, plemićke muške i ženske nošnje kasnorenesansnog razdoblja. Odjeću kakvu nose tri lovca, tipove njihovih pokrivala za glavu (klobuka ukrašenih perjem), čarapa, čizama i plaštova nalazimo u slikarstvu i grafici od kasne renesanse do historijskog slikarstva sve do početka 20. stoljeća.

Slično odjevene muškarce nalazimo na crtežima hrvatskih, bosanskih i ilirskih vladara podrijetlom iz zbirke šibenske obitelji Kulišić (Kulešić) koje je nedavno objavila Ivana Mance. Mance je u članku za pojedine portrete pokušala utvrditi i grafičke predloške.⁹³ Žanrovski gledano (iz perspektive historijskog slikarstva 19. stoljeća) upotreba takve odjeće trebala bi sugerirati promatraču povijesnost prikazanog sadržaja.

U analizi odjeće likova ovjekovječenih na paškoj slici krenula bih od figure mladoga plavokosog lovca koji puše u lovački rog da bi izazivao lovinu. Odjeven je u baršunasti crveni haljetak, kakav su nekoć nosili članovi bogatog plemstva i građanstva. Na glavi nosi tamnosmeđ oveći izduljeni šešir ukrašen zelenim perjem. Svojim specifičnim oblikom njegov me šešir podsjeća na klobuk moskovskog vojnika prikazanog na grafičkoj ilustraciji objavljenoj 1590. u knjizi Cesara Vecellia *De gli Habiti Antichi e Moderni di Diversi Parti di Mondo*.⁹⁴

Iza plavokosog muškarca što puše u rog naslikan je mladi muškarac u zlačanim hlačama. Zlačane boje je i njegov haljetak ispod kojeg nosi košulju bijelih rukava. Njegov plašt je s unutrašnje strane zelene, a s vanjske crvene boje. Zastao na rubu litice kao da je usmjerio pogled prema sokolu koji je uhvatio čaplju. Riječ je o muškarcu tamnosmeđe kuštrave kose, prikazanom u profilu, s brkovima. Podigao je desnom rukom u vis svoju zeleno-plavu kapu sa zataknutim velikim bijelim perom, poput orlovog. Lijevom rukom drži se grane sa obližnjeg stabla. Čini mi se zanimljivim spomenuti da su tamne kape (šubare) s bijelim perom zataknutim s prednje strane nosili tijekom ranoga novog vijeka poljski plemići i vladari, poput Stjepana Bathoryja (1533. – 1586.).⁹⁵ Međutim, nošnja muškarca na Čikoševoj slici

⁹³ Mance, *Slike staroilirskih, hrvatskih, srpskih i bosanskih vladara*, str. 163–165.

⁹⁴ Cesare Vecellio, *De gli Habiti Antichi e Moderni di Diversi Parti di Mondo*, Venecija 1590., str. 256.

⁹⁵ Isto, str. 285.

nije ni nalik onoj pripadnika poljske šljahte. Tamne kape sa sokolovim perom nosili su i drugi narodi, primjerice – kozaci. Postavlja se pitanje je li Čikoševa namjera bila da promatrač slike može prepoznati protagoniste koji sudjeluju u lovu temeljem specifičnosti njihove nošnje, fizionomijskih crta i specifične gestikulacije ili temeljem “uloge” koje su im dodijeljene u sceni lova. Četvrti od lovaca prikazan je u društvu s crnokosom plemkinjom. I on je odjeven u skupocjeno, plemićko novovjekovno ruho, šarenog uzorka koji se presijava na svjetlu. Na glavi nosi crvenu kapu s bijelo-sivkastim perom zataknutim s prednje strane. Preko leđa mu je prebačen plašt, koji je s unutarnje strane zelenkaste boje. Na nogama nosi čizme. Oko vrata mu visi ogrlica s privjeskom. On je jedini od lovaca koji posjeduje bodež. Mlada žena u njegovoj neposrednoj blizini odjevena je poput ranonovovjekovne princeze. Čikoš ju je prikazao u ružičasto-crvenkastoj svilenoj haljini s raskošnim širokim rukavima. Odjeću poput mlade žene na Čikoševoj slici nosile su tijekom novog vijeka mlade habsburške i talijanske plemkinje.⁹⁶ Njezina plemićka odjeća vjerojatno ima funkciju pokazatelja njezina statusa. Ima crnu spletnu kosu u frizuru kao onu Jane Eyre iz neke od filmskih ekranizacija o toj čuvenoj junakinji iz slavnog *bildungsromana* Charlotte Bronte, objavljenog 1847. godine. Preko čela ima dijademu. Dugi bijeli veo pada s njezine glave i vijori na vjetru. U vrijeme nastanka paške slike dominirale su sasvim drukčije ženske haljine. Točnije, po izmaku 1860. iz ženske mode nestaju krinoline i pojavljuje se kratkotrajna moda inspirirana *empirskim* stilom s kraja 18. i početka 19. stoljeća. Uskoro, kao da je ondašnjim damama i plemkinjama s europskih dvorova nedostajala krinolina, u ženskoj modi pojavio se stil zvan *crinolette* ili *bustle*.⁹⁷ Ali Čikoševa ljepotica ne nosi tada pomodnu *krinolettu*, nego povijesni kostim, kao i prinčevi-lovci koji je okružuju. Tko je mlada plemkinja na Čikoševoj slici? U kataloškoj jedinici zapitala sam se je li riječ o Vilini, sestri Čeha, Leha i Meha.

U češkoj historiografiji zapisano je kako su Čeh, Leh i Meh imali tri sestre, od kojih je najmlađa, Libuša (češki Libuše) bila najmudrija. Ona će se vjenčati za Pšemisla i zasnovati češku vladarsku dinastiju Pšemislovića (Přemyslovići). O njoj piše praški kroničar i svećenik Kuzma u djelu *Chronica Boemorum*.⁹⁸ Ukrajinski je historičari zovu Lubeď (u prijevodu: Labudica).⁹⁹ Johann Christoph von Jordan u djelu *De originibus Slavicis. Opus Chronologico-Geographico-Historicum*¹⁰⁰ zabilježio je i legendu o labud

⁹⁶ Vidi prikaz djevojke iz Augsburga (“donzella nobile d’Augusta”) objavljen u: Vecellio, *De gli Habiti Antichi*, str. 360.

⁹⁷ Vidi web stranicu: *Polonaise* preporod, *Modni zamorac* <https://blog.dnevnik.hr/modnizamorac>, (postavljeno 28. 10. 2012.; pregledano 14. 10. 2018.). Saten je bila omiljena tkanina za takve haljine jer je imala sjajnu teksturu. U periodu od 1860. do 1885. od boja su u ženskoj odjeći dominirale bijela, plava, siva, lila, ružičasta i svijetlo smeđa s tamnijim obrubima.

⁹⁸ Wolwerton, *Cosmas of Prague Narrative, Clasicism, Politics*, str. 99–101.

⁹⁹ Sakač, Krapina-Kijev-Ararat, str. 131, 136–138, 146–147. U neposrednoj blizini Kijeva je rječica Lybed, koja utječe u Dnjepar. Sakač iznosi pretpostavku da je po djevojci-labudici nazvana i rijeka Krapinčica, pokraj Krapine.

¹⁰⁰ Sakač, Krapina-Kijev-Ararat, str. 129–131.

-djevojci boraveći u Krapini. Stoga Sakač postavlja pitanje je li Krapina labudičin grad iz legende koju je dotični kraljevski savjetnik zabilježio?¹⁰¹ Libuše je ovjekovječena na brojnim umjetničkim djelima u poljskoj i češkoj umjetnosti. Ja bih se osvrnula na njezina likovna uprizorenja nastala tijekom posljednje četvrtine 19. stoljeća,¹⁰² budući da su nam zanimljiva kao komparativni materijal za Čikoševu sliku. Pojavljuje se kao motiv na nekoliko zastora čeških kazališta nastalih tijekom 19. stoljeća. Može se uočiti kako se Libuša u tadašnjoj češkoj likovnoj umjetnosti prikazivala (a i danas se tako prikazuje) odjevena poput princeze, odnosno bogate plemkinje.

Važno je naglasiti kako su s lijeve strane na paškoj slici prikazani muškarac i žena kao vladarski par kako jašu na bijelim konjima (koji su simbol vladarske moći). Muškarac prikazan na konju na paškoj slici drži sivog sokola u ruci. U kakvom su odnosu vladar (?) na konju, lovci plemići i mlada plemkinja naslikani na slici? Jesu li oni njegovi sinovi?

Historiografski izvori koje sam u radu spomenula i citirala nude različite mogućnosti čitanja likova prikazanih na Čikoševoj slici. Ako je, na primjer, suditi prema opisu krapinske verzije legende koju je zabilježio Vjekoslav Klaić, vladar koji jaše na bijelom konju bi mogao biti knez Hrvat, a lovci-plemići bi mogli biti njegovi sinovi Čeh, Leh i Meh. S njima u društvu mogla bi biti njihova sestra koju Gaj naziva Vilina. U tom bi slučaju tvrdnja Živkovićeve obitelji kao posljednjih vlasnika slike prije paških benediktinki da ona prikazuje dolazak Hrvata na Jadran mogla biti barem djelomično točna.

Tragajući za likovnim prikazima lova Čeha, Leha i Meha (Rusa) sa sokolovima nalik paškoj slici nisam zasada našla ni na jednu s njom ikonografski istovjetnu kompoziciju. Ipak, spomenula bih kao komparaciju ilustraciju poljskog ilustratora Janusza Towpika iz slikovnice *Lech, Czech i Rus* autorice Ewe Szelburg-Zarembine,¹⁰³ a koja prikazuje Čeha, Leha i Rusa kako jašu na bijelim konjima. Towpik bilježi trenutak kada su braća Leh, Čeh i Rus odlučili potražiti za sebe svoje mjesto u svijetu. Razdvojili su se – piše Ewa Szelburg-Zarembina – jer im je bilo tijesno u očevoj kući. Dječja književnica opisuje kako je brat Rus tada otišao za glasom vjetera, brat Čeh se uputio prema suncu, a Leh je krenuo u smjeru duge. Je li, možda, Čikoš zabilježio taj legendarni rastanak trojice braće plemića? Je li lovac koji je podigao šešir s velikim

¹⁰¹ Sakač, Krapina-Kijev-Ararat, str. 137–138, 145.

¹⁰² Događaji iz Libušinog života prikazani su na nekoliko zastora čeških kazališta oslikanih u razdoblju historičizma. Za našu je temu čini mi se najzanimljiviji zastor iz 1891. rađen za martinsko kazalište. Vidi ilustraciju na <http://www.amaterskedivadlo.cz/main.php?data=opona&id=768> (pregledano 10. 10. 2018.). Zahvaljujem se na pomoći pri istraživanju ove teme slovačkoj povjesničarki umjetnosti Marti Herucovoj iz Instituta za povijest umjetnosti Slovačke akademije znanosti u Bratislavi.

¹⁰³ Ewa Szelburg-Zarembina, *Lech, Czech i Rus*, Varšava 1980. Lehov lov je opisan i nacrtan na stranicama: 10 (mala slika i tekst), 11 (samo slika), 12 (samo slika), 13 (samo slika), 14 (slika i tekst). <https://jarmila09.wordpress.com/2010/11/07/lech-czech-i-rus-szelburg-zarembiny> (web-stranica je postavljena 7. 10. 2010., a pregledana 20. 6. 2018.). Zahvaljujem na skenovima ilustracija iz knjige, kao i na prijevodu tekstova koje prate ilustracije legendi o Lehu, Čehu i Rusu poljskom slavistu, bohemistu i kroatistu profesoru Patrycjuszu Pajaku, docentu na Institutu za zapadnu i južnu slavistiku varšavskog Sveučilišta.

bijelim perom u zrak, koji se doima da promatra sokola kako je uhvatio čaplju, brat Leh koji odlučio otići u smjeru duge? Je li mladić koji puše u rog Rus/Meh koji namjerava otići “za glasom vjetra”?

Ukazala bih na još jednu Towpikovu ilustraciju u navedenoj poljskoj slikovnici koja prikazuje kako se putovanje Leha i njegovih dvorjana spontano pretvorilo u lov sa sokolovima, jer su (prema legendi) bili gladni. Tijekom lova Lehova je pratnja napravila u šumi buku zbog čega su se različite ptice-močvarice (između ostalih i čaplje) razbježale na sve strane. Ilustracija je zanimljiva za našu temu jer uključuje motiv čaplje, mada ona nije bila glavni cilj njihova lova. Prepoznaju se dvije vrste čaplji: siva čaplja s bjelkastim vratom (*Ardea cinerea*) i čaplja zvana danguba (*Ardea purpurea*), s crvenkastim vratom. Uz čaplje na Towpikovoj se slici vidi jato preplašenih divljih pataka (*Anas platyrhynchos*), mužjaka i ženki, koji su poletjeli iz močvare. Na ruci jahača (Leha) nalazi se sokol potpuno bijelog perja. Budući da je riječ o ilustraciji rađenoj za slikovnicu, Towpik je stilizirao likove ptica. Stoga nije jasno je li naslikao sjevernoeuropsku vrstu sokola zvanog *Falco cherrug* (Stepski sokol) ili neku drugu vrstu sokola svijetlog perja kao što je npr. *Falco rusticolus*.¹⁰⁴ Mada se najčešće koristio za lov na ptice sivi sokol (*Falco peregrinus*), kojeg je ovjekovječio Bela Čikoš na paškoj slici.

Lov je u povijesti bio tipičan oblik vladarske i plemićke razonode, ali i odgoja plemićke djece. U njemu su sudjelovale i žene, plemkinje i kraljice. O tome nam govore brojne slike, kao i minijature s prikazima lova u kalendarima u srednjem vijeku. U *Hrvojevom misalu* kroz minijaturu s prikazom lova predočen je mjesec svibanj. Minijatura prikazuje mladog viteza u crvenom odijelu sa šeširom na glavi kako jaše na bijelom konju. U lijevoj ruci drži uzde, u desnoj sokola raširenih krila. Prati ih lovački pas.¹⁰⁵

Zaključak

Nakon ove duge šetnje kroz legende i pripovijesti o etnogenezi i doseljenju “starih” Slavena u njihove nekadašnje i današnje postojbine mišljenja sam da konačnu identifikaciju teme koju prikazuje Čikoševa paška slika ipak treba ostaviti otvorenom dok se ne pronađe ona koja ponajbolje odgovara prikazanom motivu lova slavenske braće sa sokolovima (ako je moja pretpostavka o temi paške slike točna). Najmanje ćemo pogriješiti ako napišemo da paška slika predstavlja scenu lova slavenskih prinčeva. Uronivši u kompleksni historiografski labirint pokušala

¹⁰⁴ *Falco cherrug* koji je u našim krajevima danas u izumiranju (zvan i banatski sokol) bio je nekoć popularan među vlastelom. U Mađarskoj je nacionalni simbol. Javlja se na brojnim prikazima mađarskih srednjovjekovnih legendi. Bijelog sokola zvanog *Falco rusticolus* je pak mogao imati samo kralj, odnosno vladar.

¹⁰⁵ Esad Kurtović, *Iz historije sokolarstva u dubrovačkom zaleđu u srednjem vijeku (Uzgoj ptica i lov pticama)*, Društvo za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije, Posebna izdanja, knj. 1, Članci i rasprave, sv. 1, Sarajevo 2011., str. 1–18.

sam predložiti neka moguća čitanja paške slike, ali na prvom mjestu nastojala sam odrediti njezine ideološke, političke i kulturne koordinate. Nadam se da će historiografski ključevi koje sam ponudila za čitanje simbolike slike omogućiti budućim istraživačima rješenje zagonetke što prikazuje Čikoševa slika. Ovaj rad ne nudi konačan odgovor na pitanje tematskog određenja paške slike, ali ukazuje na moguće smjerove istraživanja i samim tim interpretacije prikazanog sadržaja. Njezina tematska identifikacija ostaje izazovom za buduće istraživače opusa ovog velikog slikara.

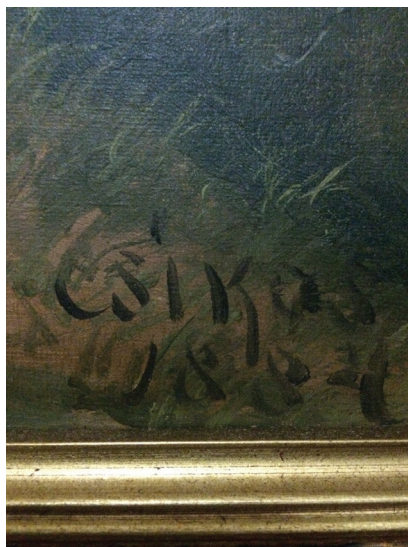
Popis ilustracija

Slika 1. Bela Čikoš Sesija, Scena lova sa sokolovima (Scena lova kneza Hrvata i njegovih sinova Čeha, Leha i Meha?), Pag, zbirka samostana sv. Margarite. Fotografija ustupljena od strane samostana sv. Margarite u Pagu

Slika 2. Bela Čikoš Sesija, Scena lova sa sokolovima, Pag, zbirka samostana sv. Margarite (fotografija slike tijekom postupka restauracije)

Slika 3. Bela Čikoš Sesija, Scena lova sa sokolovima, Pag, zbirka samostana sv. Margarite, detalj slikareva potpisa

Slika 4. Bela Čikoš Sesija, Park u Dardi, 1884., Spomen zbirka Bele Čikoša Sesije, Strossmayerova galerija starih majstora (iz Fototeke Strossmayerove galerije starih majstora u Zagrebu)

Slika 5. Bela Čikoš Sesija, Djevojčica na grobu (kopija po Hansu Makartu) iz 1884. godine, preuzeto iz: Vinko Zlamalik, *Bela Čikoš Sesija*, str. 13

Slika 6. Josip Franjo Mücke, Dolazak Hrvata (1867.), Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, preuzeto s <http://www.hismus.hr/hr/odjeli/pedagoski-odjel/tematske-radionice/dolazak-hrvata/>

Slika 7. Ferdinand Quiquerez, Dolazak Hrvata (1870.), Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, preuzeto iz Marina Bregovac-Pisk, *Ferdinand Quiquerez (1845–1893)*, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb 1995.

Slika 8. Sokolar, detalj paške slike

Slika 9. Sokol i čaplja, detalj paške slike

Slika 10. Janusz Towpik, Lov Čeha sa sokolom, preuzeto iz slikovnice Ewe Szelburg-Zarembine, *Lech, Czech i Rus*, 1980., <https://jarmila09.wordpress.com/2010/11/07/lech-czech-i-rus-szelburg-zarembiny>

Ivana Prijatelj Pavičić

The Question of Thematic Determination of Painting of Bela Čikoš Sesija from the Collection of Benedictine Nunnery of St. Margaret in Pag

Summary

The article discusses the painting of Bela Čikoš Sesija kept in the collection of the Benedictine Nunnery of St. Margaret in Pag. It was presented to the public for the first time in the exhibition in the Nunnery in 2013 under the title "The arrival of the Croats at Adriatic". The painting contains the signature of the painter and the year of its creation (1884). The painting in the first plane shows a group of men participating in falconry and a woman. In the second plane of the composition is shown a cavalcade, a group of men and women riding on horses. In the introduction of the article, the attention is awarded to comparative and stylistic analysis of the Pag oeuvre, created prior to the artist's departure to study in Viennese Academy. In the following part of the article, Čikoš's depiction on the Pag painting is subjected to detailed historiographical and iconographical and iconological analysis. The author decided to search identification of the painting theme from critical positions of past and contemporary historiography and culturology, that is on the interdisciplinary dialogue with historiography, history of literature and folk lore, history of culture, political science, ideology, and mythology. Particular attention has been awarded to those historiographical works dealing with the settlement of Early Slavs and their stay in the area of present-day Croatia, that is former Illyricum, as well as to few legends of the settlement of Slavonic peoples which include motives of falconry. After conducted iconographic analysis, the article dismisses the supposition that the Pag painting presents the topic of the arrival of the Croats on Adriatic. It proposes the possibility that Bela Čikoš Sesija, having in mind texts of Ljudevit Gaj and Vjekoslav Klaić, perhaps, might depict a falconry scene of Duke Hrvat, his sons Čeh, Leh and Meh, and their sister Vilina (maybe identical to Libuša) in the area of Krapina. Still, the article maintains the opinion that issue of final identification of the theme of the Pag painting should be left open, while some historiographical source which would fully correspond to the scene depicted or some other work of pictorial art which would be close to the Pag painting.

Key words: Bela Čikoš Sesija, depictions of the arrival of the Croats on Adriatic, motive of falconry in the historiography on the ethnogenesis of the Slavs, legends of Čeh, Leh, Meh and Libuša, legends of Vilina, Ljudevit Gaj